

МАРГАРИТА ПИЛИПЧУК

ЯК ГУБИЛОСЬ МИНУЛЕ

Спогади

1956

БАВНД БРУК.

МАРГАРИТА ПИЛИПЧУК

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України
Торонто – Канада

ЯК ГУБИЛОСЬ МИНУЛЕ

Спогади

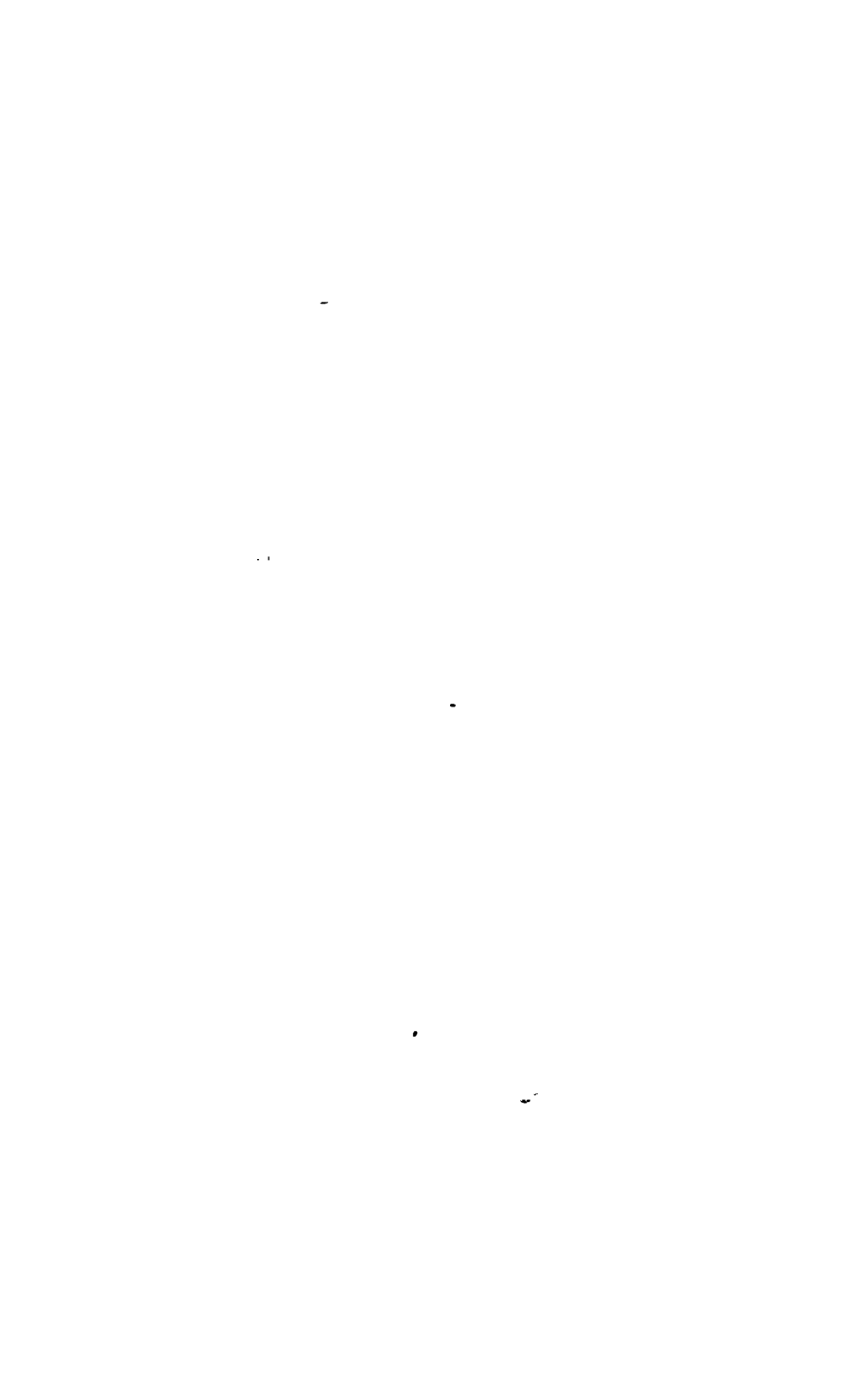
1956
БАВНД БРУК.

Накладом автора.

Виконано в друкарні Української Православної Церкви в ЗДА
Адреса: P. O. Box 595, Bound Brook, N. J., U. S. A.

ДОРОГОМУ СИНОВІ ВОЛОДІ
І ВСІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОЛОДІ
ПРИСВЯЧУЮ ЦІ СВОЇ СПОГАДИ,
щоб, прочитавши їх, відчули, який життєвий шлях
пройшли їх батьки, залишаючи рідний край. І нехай
серця їх тоді наллються любов'ю та пошаною до
батьків, а розум наповниться свідомістю болі пере-
житого ними, щоб і самі через них навчилися лю-
бити Україну й ніколи її не забули.

Автор.

ЯК ГУБИЛОСЬ МИНУЛЕ

I. З ВОЛИНІ ДО СЛОВАЧЧИНИ

Покидаю тебе, Україно,
З гіркими сльозами в очах.
Моя дорога Батькішино,
Тебе не забуду в чужих я краях!

3. VII. 1944.

Здається, усе це було так ще недавно, вчора, а вже десять років минуло. Десять довгих, тяжких, болючих років. Як на екрані проходять картини життя того часу.

1944 рік найтяжчий, бодай для мене. Того року покидала я назавжди свою батьківщину Україну, свою Волинь, на якій родилась, зросла та скінчила школу, а потім працювала в лікарні медичною сестрою.

Був ранок, погідний 3 липня ранок. О годині четвертій ранку почула тяжкі жовнірські кроки, а потім стукіт у вікно мого мешкання і гомін німців. За дві години бути готовим до подорожі, — дали наказ. Усіх виганяли. Найближчі в околиці села вже виїхали раніш. В нашому ж містечку Матіїв люди ще сиділи. Тільки снували тривожні думки: невже ж і нам прийдеться йти в мандри? Боялись голосно вимовити слова страшні. Але дійсність прийшла, страшна вона. Подивишся вперед, назад — море людей, возів. Коні ніби особливо поволі, нехотя ру-

хаються по дорозі. Там бачу бліді, суворі лиця, якби у ту хвилину складали присягу Богові пімститись. Тут чути плач дітей; бачу сльози, що падають на землю. Змішані з піском, парою линуць вони до неба, просячи о поміч, а то й про помсту. А там, на обрії, підносяться клуби диму: це горять довколишні села, що запалили німці. Ця картина ніколи не зникне з моїх очей.

*

Наша валка йшла щораз далі в напрямку м. Любомля. Багато селян не хотіли покидати своїх кутків, отже родинами утікали в ліс, аби потім вернутися на свої місця. Чи краще чи гірше робили, — трудно сказати, але в той час напевно не думали про це. Я з мамою й сестрою виїжджали: нам зістатися не можна було. Та й ідучи вперед, ми не мали надії на краще будуче. Воно було незнане, одна надія була на Бога.

По довшому постої в Любомлі прийшлось вже зіткнутись з різними життєвими труднощами; сподіватись кожної хвилини налету з боку большевиків. А були це перші кроки нашого скитання. З молитвою в душі лягали, з молитвою вставали, що ще живі. Ось вдалося злапати потяг, що йде на захід: пакуватись, але як? Потяг став далеко. Прийшлось на плечах переносити свої манатки, важкі все були, але тоді ще служила сила. Аж ось у моїх черевиках ломляться обцаси. Скидаю їх з ніг геть, бо такі не потрібні, і набосака до болоті (було після дощу) переношу речі. Це смішний випадок й трагічний, бо мала лише одні старенькі черевики, — в них рушаю у світ. Ми їдемо в Ім'я Боже. Вже і Буг переїжджаємо, нашу ріку. Дивлячись на неї, я заридала. Серце біллю защеміло.

— Покидаю тебе, Волине, навсе, назавжди!

Коли переїхали Буг, з очей зник останній клептик Волинської землі. Тоді відійшла від дверей нашого вагону (а був це „люксусовий” — товаровий вагон) і, зібравши усі думки до купи, змусила свою свідомість вернутись до дійсності. Подивилась навколо й усвідомила, що й всі, хто їде зо мною, переживали подібне. Мама сиділа тихенько й сумно дивилась десь в простір. Може, вона, бідна, найбільш сильно переживала цей момент, бо на старість їй прийшлося кудись у світи йти. Проживши ціле життя на Волині, мусіла зіставити дорогу могилку, бо тато похований у Матіїві в 1940 році. Їй думка, певно, мучила душу: де зложать мої кості? Чи ще й поховають, як Бог велів? Тепер такі часи. Бідна Мама, Ти лягла на чужині, а діти Твої порозкидані по усіх частинах світу.

Позсувавши трохи речі, ми примостились по одній стороні вагону: я, мама, сестра й моя товаришка по праці. По другім боці вагону влаштувалась родина жінки мого брата. Вона теж сама, родину цю спіткали ми в Любомлі. Брата не було, він з другим братом і братовою виїхали на захід раніше, не чекаючи останнього дня. Були хвилини, що тиша залягала вагон, хоч був ще тільки вечір. Тільки сумно стукотіли колеса, якби посилали прощальний привіт на рідню землю. Не хотілось нічого думати, ні говорити. Всі були змучені не тільки духово, а і фізично. Хто як міг примостились і положились до спання, тяжко зітхаючи, кладучи на себе хресне знамя. Засипляли, а хто й не спав, тихо лежав, аби не сполохати тишу нічну.

*

Так, була тиша нічна. Хто подумає, що й справді ця тиша була довга. Ні, ось в повітрі загуло,

стало ясно від ракет. Як хто спав, то сну вже не було. Почали падати тривожні питання:

— Що то? Де ми? Але відповіді ніхто не міг дати на це. Хіба ці темні, глухі стіни вагону. Був налет. Не був довгий. Були щасливі: бомб не кидали, бо не було — видно — підходячого об'єкту. А проте для нас тих кілька хвилин були вічністю.

Так ми їхали далі. Минаючи свій Холм, мимоволі ставили питання: що ж буде з тобою далі? Згадалось: багато церков знищили тут одні „приятелі”, а тепер другі решту докінчать.

По нараді ми усі, цілим вагоном, постановили триматись в напрямку на Краків. Там сподівалась наша родина віднайти братів. Хоч ми й не знали, де вони. Але за часів польських довелось там жити й працювати. Там я кінчала фахову школу, тому знала трохи ~~Краків~~ Краків. Треба було тому тепер не раз просити німців, а то й всунути до кишені на горілки пляшку, щоб наш вагон причепили до потягу потрібного нам напрямку. Не було вже доброї комунікації. Ішли переважно військові потяги, ішли по різних напрямках. Тягнули не раз вагони зо скитальцями. Приходилось переживати налети. Тоді потяг ставав серед поля. Добре, як близько були корчі чи лісок. Всі кидали потяг і тікали. На щастя, наш потяг не був бомбардований, Бог охоронив. Коли від'їхали ми від Холма, був налет, страшний налет. В повітрі, освітленому ракетами, дрижало, гуло здавалось, кінець світа приходить. Це большевики бомбардували Холм.

*

По кількадемній подорожі ми були нарешті не-далеко Кракова. До стації Краків ми не доїхали: дійшли до нас чутки, що не впускають, бо там зава-

лено людьми і речами. Висісти на маленькій приміській стації, не доїжджаючи Кракова, у Мехові, — боялись. Але мусіли висісти.

Що ж далі? Потяг відійшов, а ми, як ті сироти серед чужого народу, опинились під небом. Ми були на польській землі. Поляки тоді були дуже ворожо наставлені проти українців.

На другий день ранком я з братовою Галею поїхали в Краків. Зійшовши там з потягу, zobачили багато людей з пакунками, що покинули рідні місця та їхали, як і ми, десь у світ. Може б тут і для нас знайшовся якийсь куточок, але слухаючи різних балачок, нераз приходилось робити помилки. Такий був час.

Коли вступила в місто, оглядаючись навколо, пригадувала той Краків, який бачила ще 6 років тому. Видався якимсь сумним, наче заховався десь по кутах. То не був уже той бундючний Краків, де все блищало, бодай на головних вулицях, чистотою, де чути було веселу польську мову. А тепер, яка зміна! Найбільш можна було спіткати військовиків-німців та бруд. Мала вражіння, наче його хтось зверху придушив. Навіть відголос від кроків людських був якийсь інший, глухий. Вітрини склепів майже порожні.

Відразу направились на вулицю Грегужецьку, де колись я і брат Ника мешкали. Боялась, що полька, колишня наша господиня, не впустить, однак пізнала й впустила. На превеликий наш жаль, нічого не знала з того, що нас тоді цікавило. Вже півроку тому, як заходив до неї наш брат, а потім не був. Де він тепер, не знає. Перепросивши, відійшли. Рішили іти до Українського Комітету. По довгих розшуках, знайшли його на вулиці Зеленій. Але і

там не дізналися про брата. Вийшовши на вулицю, радимось, що робити.

— Ходімо на фабрику Зеленецького, де він колись працював, — кажу — може, там працює; може, щось знають про нього.

Коли стояли так, дивлючись на протилежну сторону вулиці, братова скрикнула:

— Дивись, чи то не брат твій?

Дійсно був він. Крикнула його по імені та побігла за ним, щоб не згубити з очей. Почув, став, ніс чоботи продавати на базар. Так найшла братів. Обидва були в Кракові.

Повів нас брат на своє мешкання, яке, до речі, знаходилось на тій самій вулиці, тільки далі, на протилежнім боці, а ми попри ту кам'яницю вже проходили.

Братову Славу застали над роботою. Готувала канапки (сендвічі) для другого брата Сені, що мав їхати до Холма шукати нас. Їм хтось сказав, що нас бачили в потязі в Холмі.

Зо два тижні минуло, поки вдалось їм знайти для нас мешкання та перевезти нас в місто з Мехова. Родина дружини брата Сені й моя товаришкa замешкали в двох порожніх кімнатах у напіврозваленій хаті. Мама й сестра Таня у кімнаті брата. Мене примістили в одній польській родині, де мусіла вдавати польку. Там проте не витримала й трьох днів, хоч туди їхала тільки підвечір. Збиралось там добірне товариство. А різні розмови провадились такі, що мені від них волосся дубом ставало. Перейшла тоді і я до брата. Було нас тоді у кімнаті п'ять осіб, а речі усіх були вперемішку у тих двох кімнатах. Другий брат мешкав з товаришами.

Оповідала мені братова, як по довгих розшуках найшли цю кімнату. Полька перелякалась, коли довідалась, що вони українці. Боялась, щоб їх не порізали. Те саме їй говорили і про нас. На ніч замикалась на ключ. Потім набралась довір'я: нас впустила, речі приняла, які зложили в прохіднім коритарі. А далі щораз частіше чулись польські вигуки на адресу українців. Ми тоді почали готуватись, щоб якось найскорше вибратись з цього так привітного міста. Тим часом Український Комітет почав організувати ешалони, щоб вивезти українців до Словаччини, яка приймала українців. Ми рішили й собі туди вибратись при першій можливості. Нагода прийшла. Пробувши у Кракові зо три тижні, в останніх днях серпня, другим й останнім ешалоном, нам вдалося виїхати у Словаччину.

28. VIII. 1944.

По дводенній подорожі вступаємо в країну, яка ще не знала жажливих бомбардувань. Жила як за добрих часів. Чого там тільки не було, ми вже давно відзвичаїлись від усього того. Чистота, вітрини повні, а столи на торговцях гнуться від усякого добра. Не можна було відірвати очей, де повно лежало овочів, винограду, сливок, а по другім боці вуджена солонина. Повно усього, та що з того, коли в нас у кишенях свистало пустою. Треба мати корони, аби щось набути.

Завезли нас в місто Жиліна, скинули в школі, де вже були такі самі, як ми. Нами заопікувались словаки. Був то будинок великий, двохповерховий, огорожений; при брамі стояла варта, щоб скитальці забагато не ходили по місті. Пізніше полегчало, випускали по кілька осіб, аби не надовго. Ми тут знайшли собі місце в куточку на першому поверсі;

брат з родиною жінчиною примостився на другім поверсі. По якімсь часі багатьом вдалось найти приватні мешкання та улаштуватись на праці. Почали і ми думати, як би покинути школу. Словаки вже потребували будинок для науки. Багато роз'їхалось по різних місцях: хто до Братіслави, дехто далі на Захід. Ми zostались у Жиліні. Найшли собі помешкання, що складалося з одної кімнати, і мали право користуватися спільною кухнею.

*

Тепер треба було шукати працю. Ця проблема до розв'язання була не абияка! Та Бог поміг, треба тільки мати віру. Брати стали працювати у маленькій фабриці, в одного німця, пана Дермозера. Я пішла робітницею, з лопатою в руках, при регуляції ріки; сестра в кухню маленької кав'ярні. Боже мій, яка була втіха, коли дістали ми перший тижневий заробіток! „Тарговиця” стала доступнішою. Але я працювала не більш як два тижні. Пам'ятаю, була осінь. Дні стояли теплі, ясні; був це останній день моєї праці коло річки. Того дня й сестра прийшла на працю. Був полудень. Вітерець злегка по-вівав, сонце світило ясно. Станеш, обіпрешся на лопату, та мрії й оволодіють ціле твоє ество. Подивишся навкруги: там корчик, там бугрик, і не зоглянешся, як думки вже далеко, далеко... Там на Україні. Так простояв би довго. Аж ось хтось штовхне у бік: увага, наглядач іде! Вхопиш лопату та починаеш перекидати землю з одного місця на друге.

Наразі почулись стріли. Що це?.. Усі стали. Хтось вигукнув, що це червона партизанка. Почали всі розбігатись, бо кулі засвистіли понад нами. Це почалось недалеко від місця нашої праці. Покидали і ми лопати. Пригинаючись до землі й стараючись

бути ближче корчів, скоро кинулись у місто. Там, ховаючись попід стінами кам'яниць, повернулись додому.

Пару день після цього місто було порожнє, усі поховались: хіба кому конче заходила потреба, то поспішно, оглядаючись навколо, перебігав вулицю. Це до міста підходив загін партизанів. Німці тим часом перекинули частину війська. Зчинилась стрілянина, хоч недовго тривала. По двох днях усе заспокоїлось. Німці опанували ситуацію. Словаччина була окупована німцями. Деякі вітрини були розбиті. Очевидно, з того використав хто міг, як часто так буває у подібних випадках. В першу чергу жида і тут потерпіли. Їх повивозили, хіба, може, деяка невелика частина їх утікла й переховалась.

Тільки тепер можна було зобачити, які величезні кам'яниці вони мали. Добре тут німці нажились, багато добра вивезли з собою. Точнісінько так, як і на Україні було після жидівських погромів.

*

Настав відносний спокій. Життя йшло вперед зо своїми радостями, турботами, а не раз і з гіркими сльозами. Хто як міг де улаштуватись, сидів тихенько, працював та чекав, що доля йому зготує надалі. Чи довго прийдеться тут бути? Кожний мріяв, як найдовше прожити в цій казковій країні. Хоч словаки і недолюбливали нас та великої охоти не мали затруднювати працею, проте як хто вже працював, голодні не були. Ми знали, що як опинимось поза кордонами Словаччини, життя зміниться на гірше: голоду і холоду зазнаємо. А серце віщувало про скору зміну.

Я улаштувалась в п. Дермозера, де працювали брати. На електричному станкові вирізувала нарізки

та викінчувала частини до машин. Цікаві розмови не раз тоді приходилось провадити з робітниками словаками. Нас трьох тільки було чужинців, що там працювали, а з жінок була тільки одна я. Часто робили нам закид:

— Прече сте утікалі? То наші браття і т. п.

Ми говорили, доводили, чому і як там є. Не вірили, слухати не хотіли, впадали в гнів. Зобачили черевики, роблені в Советах, захоплювались, оглядаючи на всі боки. Доходило до смішного, дивлячись на їхню сліпоту.

Недовго прийшлося мені і тут працювати. Одного погідного ранку виходжу на місто і бачу надзвичайний рух. Наші люди щось збираються покількоро, ведуть пожвавлені розмови. Іду далі, оглядаюся, прислухаюся. Та ось і я зрозуміла. По місті стоять гучномовці та що десять хвилин надають, щоб протягом кількох день усі скитальці покинули Словаччину.

Так скінчилось наше недовге життя у Словаччині. Трохи улаштувались, відпочили та знов збирайся в дорогу. Коло десятого жовтня ми покидали цю гарну країну. Прощаючись з робітниками, казали їм:

— Прийде час, ви згадаєте нас і зрозумієте, „пречось ми утекали”, та буде тоді вже пізно і ніяк рятуватись.

II. В ТАБОРАХ АВСТРІЇ

І так минають дні за днями,
Минають роки і життя.

Радість, горе все із нами
Йдуть за нами до кінця.

Пройшли часи, коли тікали
Ми з України в чужину.

Пройшли роки і на скитанні
Я бачу тут, і скрізь, журбу.

Я бачу, як одні сміються,
Та весело проводять час;
Другим від горя плечі гнуться,
А сльози капають щораз.

10. X. 1944.

Покидаючи в кінці вересня кордони Словаччини, ми знали, що на нас не чекає краща доля, а навпаки — пізнаємо усі злидні. Не могли нічого доброго сподіватися від німців, адже пізнали їх на власній шкірі за їх коротке перебування в Україні. Знали рівнож добре і червоних сатрапів. Червоні не тільки не кращі від німців, але у великій мірі гірші від німців. З такими думками приїхали ми в німецьку Австрію.

Привезли наш ешалон під лягер Штрасгоф, недалеко Відня. Поставили на запасові рейки, та й забули про нас. Стояли ми так, може, зо два дні, а то й більш; ніхто до нас не заглянув — не поцікавились, чи жиємо, чи маємо що їсти. Добре, що кожний з нас мав якийсь запас харчів. Виїжджаючи з такого добробуту, як був у Словаччині, наші люди подбали щось із собою в дорогу мати. Де-

хто із самітних, не маючи багато з собою речей, повідходили одразу на села, шукати притулку й праці. Чи краща доля їх спіткала, не знаю.

Ми знали, що стояти тут довго не зможемо; вдарять морози, а ogrіти вагону нема чим. Але почували, що лагер недалеко. Почали розвідуватись, як там і що. На наші запити нам різно говорили. Проте нічого потішаючого в тому не було. Казали, що німці час-до-часу забирають частинами людей та вивозять на роботи. Ми хотіли вже зголошуватись. Та вони були „ласкаві” й самі пригадали про наше існування. Забрали до лагру.

Лагер ділився на дві частини. В першій сиділи ті, що чекали на дезинфекцію, яку мали обов'язково пройти усі. В другій частині були вже „чисті”. В першій, траплялось, нераз сиділи по тижневі на пакунках. Нам пощастило: ми тільки переночували, і на другий день уже нас погнали на ту нещасну дезинфекцію. Отже мусіли всі розібратися догола, а речі усі йшли до дезинфекційних баків, щоб понищити воші, які вже почали були по нас гуляти. Ішли до лазні, але там було холодно: всі дрижали; що не відчинемо крана, вода зимна, або зовсім її немає. Як хто обмив плечі, його щастя, а хто й так зістався. Я особисто обмила тільки руки; мусіли вони обсохнути, бо не було чим витерти. По тій купелі оглядали голови, чимсь кропили для слави та йшли по одежу. Розгортали її, була деяка тепла, а воші в ній спокійно ворушились і по дезинфекції. Записували тоді нас по черзі аж у трьох місцях; робили фота з нумерами на грудях. З тими нумерами ми виглядали як в'язні.

При цій процедурі мене стискав біль, а сльози, здавалось, готові були ось-ось политися цілим потоком. Проведу очима по усіх обличчях: мовчазні,

бліді, як ті привиди. Посувались один за одним, нами командували. Бідна мама, ледве ноги переставляла. Душа кричала, ридала, просила Бога помогі, або усе знищити у ту ж мить. Але уста були міцно стулені, аж до крові — і мовчали. Останній етап: нас переводять до другої частини лагерь. Маємо тут у бараці куточок, подвійні ліжка з соломною, в якій знаходимо різні насікомі. Не звертаємо уваги, аби тільки лягти, хоч на хвилину, та розправити зболілі кості. Пізніше віддали нам наші папірці, посвідки зо знімками і з нумерами на грудях. Виглядали — як страшенні злочинці. Маю й досі цю посвідку.

В Штрасгофі пробули ми кілька день. В одній стороні лагерь були глибокі яри, в них мешканці лагерь ховались під час налетів. За нашого короткого побуту там був один раз налет. Загули сирени, задрижало усе в повітрі, зближались літаки. Люди, як ці мурашки, заворушились. Один попри другого старались, як найскорше, ховатись у тих ярах, ніби дійсно там було спасіння. Я особисто ніколи не бачила рятунку у тих долах. Мені все в таку хвилину насувались думки, що це готові могили. Але і ми ішли за всіма. Бомбардовщики пролетіли в напрямку Відня, звідки почули незабаром цілу канонаду.

Одного дня порозходились ми усі по бараках, в надії знайти когось із знайомих. При мамі і речах завжди хтось залишався на варті. В той день була одна братова. Сталась тоді подія, що заважила на долі усіх нас. Братова своїм одним підписом рішила нашу дальшу долю. Коли усі посходились, заявила, що ми ідемо усі до Вілляху (Каринтія) на роботи.

— Як це сталося? — посипались наші питання. Та почули у відповідь:

— Прийшли записувати з організації Т. О. Т.

— Ми ж не хотіли їхати до Вілляху!

— А я підписала, що так.

Як зараз бачу перелякане лице братової Слави, коли на неї накинулись брати та родина дружини другого брата.

— Як могла рішати за усіх. А може до Німеччини було б краще їхати. Ще треба було зачекати.

Голосу я в цьому не забирала, не знала ані Австрії, ані Німеччини. Робити скрізь треба було, була певна. Коли нерви усіх заспокоїлись, почали розважати. Для піддержання і братової, що завирила, я доводила:

— Може й добре, що так сталося, скоріше виїдемо. Австрія і менше знищена, багатша, — так і пішли мої різні потішаючі думки.

За пару днів ми виїжджали до місцевості нашого призначення.

*

Ми знов у потязі, як ті оселедці в бочці. Напакували нас, не зважаючи ані на дітей, ані на старих і хворих. Та що їх обходить, вони везуть робочу силу. Нездатні до праці можуть повмирати, чи мало таких уже викинули?.. Та й здорових, молодих винищували. Досить пригадати собі знане світові Дахау, чи яке інше подібне місце, де в крематоріях тисячами людей палили в той час.

Отже ми їдемо далі. Гірко робиться на душі. Лише невідома якась сила тримає та суворо наказує ставати до боротьби й самооборони. А чи один знеможений у непосильній боротьбі падав?! Хоч перед нашими очима скоро біжать і змінюються крає-

види природи, проте годі було не зауважити деякі прекрасні краєвиди Австрії. Мимоволі у ці хвилини насолоджувалась чудовими картинами. Мені здавалось, що сиджу не в тіснім худобячім вагоні, а в люксовому купе та подивляю чуда природи. Здавалось, що ось хвилина-дві, і я буду ступати по тих горах, гаях. Аж ось раптовий стукіт, або плач дитини, — і вертаюсь до дійсності. Краса природи починає никнути, а перед очима встає справжня обстановка, в якій їдемо.

Минаємо одне по другім села, міста, гори, ліси, та знов міста. Нарешті в'їжджаємо на станцію нашого першого призначення — Шпітталь.

III. ШПІТТАЛЬ НАД ДРАВОЮ

Цілий наш ешалон вигрузили недалеко станції. За пару годин під'їхали тягарові авта, погрузили нас з речами й повезли до лагерьа Зеебах. Ми були раді, що вже їдемо. Холод добре дошкулював. Недивно, наближався початок листопада. Хоч і не сподівались ми ані тепла, ані хоч найменшого тепла хатнього в тих бараках, все ж таки був дах над головою. Були і налети, але десь далеко. Господь показав свою ласку до нас. На третій день по нашому від'їзді з цього місця був налет на нього. Розбомбило частину залізниці, будинки, а там, де ми стояли, впала бомба. Наше життя ішло вперед, не знаючи, чи будемо жити наступного дня.

*

Їдучи на троку, розглядалась по околиці. Проїхали місто Шпітталь, в'їжджаємо на дорогу, що лучить те місто з містечком Зеебоден. Дорога ши-

рока, вицементована. По ній біжать авта в два боки, курсує автобус, що возить пасажирів. Варто тут трохи затриматись.

Уявіть собі дорогу, що біжить багатьома закрутами, а рівнолежно з нею майже цілий час біжить, шумить, бурлить річка Драва Місцями вона звужується, то знов мільчає, а там знов глибшає, — і зір ваш поринає в її глибину, стараючись доглянути дна. А річка здалека, чи зблизька — все шумить, все бурлить. По боках її гориста місцевість, поросла корчами та деревами. Рівнини, як збачиш клаптик, то він у цю ж хвилину згубиться з ваших очей. З одного боку тою гористою місцевістю біжить стежка. Тут пізніше найбільш ходили наші люди, подорожуючи з Шпітталя до містечка Зеебоден, та лагерьа Зеебах і назад. А скільки разів я її переміряла в один і другий кінець. В холод і дощ приходилось ходити. Підійдеш на цій стежці до краю якогось урвиська, дивишся униз, а люди там внизу видаються маленькими дітьми, авта й тягарівки якимись іграшками. Прислухавшись, чуєш шум Драви. Це краєвид гідний пензля маляра.

Ідучи тою дорогою та приглядаючись ландшафтам навколо, мені раптово стало ясно, що я вже їхала нею. Але де? Горячково й уперто почала шукати в пам'яті, де і коли бачила цю дорогу? — Дійсно пригадала, бачила, їхала нею, але у сні. Це не є фантазія, це є правда: маю свідків, як говорила про ту дорогу, що мені приснилась багато раніше, як мені довелось по ній вперше проїхати. Незадовго до виїзду з України мені усе те приснилось. Пізніше я також мала кілька снів, які називаю пророчими, та не місце для них тут.

*

Переїхавши містечко Зеебоден, вступили на так звану сільську дорогу, бо лагер Зеебах знаходився в кількох кілометрах за містечком, під лісом. Приїхали вже підвечір. Помістили нас в одну велику баракову кімнату, що у пізніших часах була в ній столівка. Змістила в собі до ста душ людей разом з дітьми. Інші бараки були вже заняті. Розмістились у три ряди, по-під стінами навколо, один посередині. Не думайте, що були у нас ліжка, або щось подібне. Підлога — за ліжка, наші пакунки служили столами та м'якими кріслами.

Проминув тиждень часу. Ми „насолоджувались відпочинком”, заїдаючи його смачною брюквою та юшкою з замерзлої бараболі, що одна одну доганяла.

Одного дуже привітного, морозного дня (було це в добрій половині листопада) до нас приїхали більші пани з Вілляху, на чолі з нашим лагєрним паном фюрєром. Повиганяли нас усіх з бараків (крім дітей і старих) та, зо списками в руках і дольмєчерами по боках, почали вичитувати й наказувати, щоб ми готувалися до виїзду в місто Віллях на роботи. Будемо там копати, розбирати зруйновані бомбами будинки і виконувати інші подібні роботи, з лопатою в руках. Братові тоді вдалось упросити та довести німецькому начальству, щоб мене зоставили в лагєрі при старенькій хворій мамі. Довелось довго то доводити, але нарешті дозволили. То значило, що маю виконувати роботи в лагєрі. Сидіти дурно не можна. Скоро я переконалась, що ті лагєрні роботи були прикріші, ніж роботи з лопатою, але що ж було робити. Дякувати Богові і за те, що мама була не сама. З Вілляху наші мали право приїздити що суботи підвечір, а в неділю увечєрі мали їхати назад. Таке свято

було раз на два тижні, і лише іноді вдавалось в гостину до нас приїхати і що тижня.

Лягерною кухнею завідувала німкеня. Двома добрими речами та паньчохами вдалось мені в неї знайти прихильність. Завдяки ній, перестали мене на всі боки шарпати та тягнути на такі роботи, як до замку, де стояли військові частини. Було туди досить далеко. Доводилось цілий день бути поза хатою, а мама залишалась сама, що мене найбільш мучило. То знов кликали чистити туалети, що завжди мусіла відхорувати. Німкеня, натомість, посилала мене чистити, що другий день, брюкву та змерзлу бараболю зо сталими робітницями, до того призначеними. Руки мої тоді стали подібними до тої змерзлої бараболі, яку обирала. То знов казала іти мити підлогу в кімнаті німця, що завідував лазнею. Там коли-ніколи можна було і самій викупатись. Там я дуже ретельно працювала: мила, витирала — і так проходило майже півдня, хоч — кажучи правду — все те можна було зробити за годину. Увечері за ту роботу діставала півпачки маргарини, що для нас багато значило. У дні, коли робила для кухні, мала завжди добрий обід та вечерю, якою ділилася з мамою. Складався нераз обід з макаронів, кавалочка м'яса та порядної зупи, картоплі незмерзлої. А як траплялось у неділю, то було ще й третє, кавалок підсолодженого пирога. Так минали дні за днями, суворі, болючі. Тільки коди ляжеш увечері в постіль, відчуєш, як усе болить і ломить. Тоді втреш нишком сльозу, щоб мама не бачила.

Жило тут при лагері кілька родин, що були сюди привезені рік перед нами. Оповідали страшні речі. Було тут багато людей, невільників німецьких, що погинули від немилосердного катування, голо-

ду й холоду. Показували могили, зрівняні з землею, де їх закопали. На тих могилах паслась худоба сусідніх фермерів. Затерали сліди жорстокого злочину над нещасними жертвами, серед яких було поверх трьох соток українців, замучених гітлерівським режимом. Але Бог не допустив затерти сліди по них. В 1947 році, заходом Української Громади Емігрантів у Зеебодені, поставили українці на спільній могилі камінний з хрестом пам'ятник. Австрійська влада протривалась тому, щоб ставити пам'ятники, але комендант англійської частини, що заняла цю околицю і Шпітгаль, дозволив, і цвинтар та пам'ятник над невідомими були зроблені. Таких цвинтарів багато є по Німеччині й Україні, завдяки катам гітлерівським, а пізніше — большевицьким. Одного ката Бог вже покарав, ще тільки другий, червоний, лютує, а з ним світ Західній бавиться у хованки.

По окупації нашої околиці англійцями поводитися з нами в лагері легше. Та й не диво, адже було напередодні капітуляції.

Чи різнились дні життя нашого тоді один від другого? О, так! Різнились часами. Несподівано завиють сирени, аж недобре робиться, мороз підешкірі. Не від переляку, ні. Від життя, що треба провадити таке нужденне. Рух в бараці, метушня, десь утікають, хапають не знаючи що! Декотрі систематично за кожним налетом брали зі собою приготовані пакунки й бігли в ліс. Я з мамою завжди сиділи на місці. Було ще й так: лежу наверху двоповерхового ліжка, а тут гуде вже. Я не сходжу, тільки прислухуюсь до гуркоту літаків, а потім до бомбардувань десь далше. Аліанти були настільки розумні, що не кинули ані одної бомби на лагерь, де жили нікому нешкідливі люди. Що? Вони напевно знали, хто там живе. Лише один раз „заблудили-

ла” бомба й упала в трьох кілометрах від лагерь, недалеко села.

Часто траплялось, що нас переводили з одного бараку до другого. Очевидно, треба самим перетягати усі речі. За нашого там побуту переносились ми тричі. Кожний раз сама одна я усе перетягну, хіба тільки речі тяжкі сусіди допоможуть. Так було два рази. За третім разом не найшла місця в призначених бараках, що були далеко. Тоді всі перейшли, а я з мамою зістали одні та чекаємо, що з того буде. Недовго прийшлося чекати. Приходить фюрер з криком, чому не переходжу. Мовою добре не володіла, отже через дольмечера передаю: не маю сили й не маю місця. Підкреслюючи, говорю далі:

— Тут є речі тих, що роблять у Вілляху.

Пішли. За півгодини часу прислали двох робітників з візком і перевезли нас до бараку, що був останній в лагері, під лісом. Там дали куточок місця з подвійним ліжком для нас.

*

В бараку гуде, як у вулику. Тут плач дітей, там розмова, а десь сварка. Посередині один стіл. На ньому, приїжджаючи до нас, спав брат. Вільних ліжок для тих, що приїжджали з робіт, не було. Кожний мусів тиснутись та приймати до свого ліжка сусідів. По стінах і в ліжках повно блощиць. Встаючи рано, бачу завжди цілу пошивку в крові. Старались утримувати чистоту: часто прали білизну, вичищували нечисть, але трудно боротись в таких умовах. Посередині піч, яку кожний почерзі мав топити. Дрова брали у лісі. В день, коли не працювала, брала шнурок і сокиру та йшла у ліс по дрова. Йдеш до лісу з приємністю, вдихаєш свіже лісове повітря. Далеко від бруду, плачу та сварок.

Там думкам моїм і вщину немає. Рубаю малі смереки, розрубую їх на дрібніше і в'яжу шнурком. Розглядаюсь по лісі, прислухуюсь до шуму дерев. Здається мені, що починаю їх розуміти. Вони розказують мені про далеку мою батьківщину та вістять привіт з далекої Волині. Здається тоді, що стою в лісі дома на Волині. А тоді гірко заплачу, та ніхто не бачить, не чує, крім Бога. Хоч і холод уже дошкулює, не хочеться іти, спускатись вниз з гори та дивитись знов на животіння бездомних людей! Але вже треба вертатись.

Де волочу, а де несу дрова — і нарешті я вже у бараці. Маю чим відбути свою чергу. Так два-три рази на тиждень відбуваються мої мандрівки по лісі. Я їх любила.

Проминуло й Різдво. Для нас воно було як звичайні дні; хіба тим відрізнилось, що дали кращий обід, дітям по кілька тісточок і цукерків. Дні за днями бігли, та все однакові, і до всього привикали. Стали частішими налети. Відчувалось, що зближаються нові події, — чекали. Вставала нова надія на краще будуче.

*

Життя суворе, воно гартує людину до боротьби, а усе за той кавалок насущного хліба. Як подивитись в глибину того життя, здається — яке воно маленьке, нікому непотрібне. Та проте за нього часто-густо людина готова втопити і свого ближнього. Тільки один Бог стоїть на сторожі того. Знає, що варта кожна людина. Бог сотворив всю красу, безмежну красу природи, де нічого не гине. Невжеж людина має загинути безслідно? Ні, ще раз ні. Як часто, знеможена непосильною боротьбою, опускала я руки. Здавалось, мені нема рятунку. Раз-у-раз насувались слова вірша „Життя це бурхливее

море"... То знов і знов шукала Бога, повторювала інші слова. „Бог кого любить, тому посилає тяжкий шлях життя". Шукала праці, аби не сидіти, не думати.

Минали тижні, місяці. Сонечко щораз більш пригрівало, зближалась весна. Кожний старавсь як найменше сидіти в бараках. Тут чудова весна. Сонечко гріє, Драва сильніше біжить та безконечно шумить. Поглянеш вдаль, на вершки засніжених Альп: так гарно переливаються в блисках соняшного саява. Мимоволі вливається живодавча сила в твоє бренте тіло. Підносиш голову, стараючись проникнути в глибину блакитного неба, туди до Всевишнього. Починаєш з новою надією твердіше ступати по чужій землі. В таких почуваннях настає восьме травня 1945 року.

*

Свята Великодні — найбільше свято. Воскрес Христос. Воскресла і надія на нове життя. Австрію окупували Адіянти. Здавалось, з тим скінчилися і муки скитальців. Так, віддихнули на момент. А потім, що сталося?! Жахливі речі стались. Ради окремих своїх політичних цілей, переможці віддавали ворогові на муки сотні тисяч, мільйони людей безборонних, жінок й дітей. Почався поворот утікачів, „на родину".

Ми, правда, перестали чути вигуки наших лагерних фюрерів. Наш харч покращав. Почали давати пачки з продуктами. Люди почали з лагерь Зеебах утікати на приватні мешкання, як тільки його вдавалось найти. Наша родина також вийшла в якусь мокру будку, яку з братом осушували з тиждень часу, білили, мили. Так хотілось нарешті зазнати тиші, спокою. Перейшли. Недовго проте були

там. Дали нам німецькі картки на харч такі мізерні, що зіставатися тільки на тих картках означало „не жий і не вмирай”. Мусіли якось самі собі помогати. Вимінювали на харч останні речі у німців.

Будка наша стояла над самою річкою Лізою. В нашій кімнатці, яку тільки і мали одну, почали гуляти шурі. Як згасимо світло, потрапляли навіть на ліжка. Страшно, мені і тепер мороз іде по шкірі, коли згадаю, як могли люди жити у такому суєдстві! Незабаром забракло нам речей на виміну. Нема ради, зголосились знов до лагерьа. Тепер уже до — Шпітталъ, бо лагерь Зеебах американці звелі спалити, стільки там нечисти різної було. Зісталась тільки купка попіву по ньому, що вітер і той розніс незабаром по лісі.

Людей перевезли до нового лагерьа. І ми вже знов у новому лагерьі. Тут прийшла нова біда. Мама почала щораз більш занепадати. Прикликали лікаря. По оглядинах сказав, що треба їй зробити операцію. Відвезли до лікарні у Зеебоден.

В міжчасі перекинули людей до Вілляху, в лагерь Бауляйтонг. Переїхала й вся наша родина. Тільки я і брат Сеня зістались у лагерьі Шпітталі і по черзі кожного дня ходили в Зеебоден відвідувати маму. Тоді-то я виміряла стежку власними ногами, про яку згадувала вище. Був то місяць липень, незабутній липень. Тоді від німецьких баворів (селян) зголошувалось багато молоді, що німці позабирали були на роботи.

Коло нашого лагерьу проходила залізниця. Тут надивилась на людей, що, спокушені московськими червоними агітаторами, добровільно (звичайно, не всі) їхали „на родину”. Потяг кожний замаяний зеленню, повівають червоні прапори, блищить серп і молот. Люди співали, а потім гірко плакали.

По двох тижнях маму привезли з лікарні, і в санітарній каретці, разом з мною, відвезли до Вілляху. Брат там займав велику кімнату в бараці. Здавалося, усе найкраще. Був то лагєр під польською адміністрацією. Брат там працював в канцелярії. Українців одних в лагєрі не менше половини. Був то властиво тільки по назві польській лагєр. Багато людей старалось записатись до нього, сподіваючись у той спосіб відчипитись від настирливих московських агітаторів. Тих агітаторів часто-густо висвистували, кидали на них гнилі помідори, — це не відстрашувало. Зажадали охорони, їм давали. Був то особливо тяжкий час. Декого вдавалось намовити, декого хапали вони самі. А багато помогли їм англійці. Гадаю, що знаним є світові, як в Ленці кидались люди під кола танків, відбирали собі життя іншими способами, утікали, куди очі бачать, щоб тільки не забрали більшовики „на родину”. Даремно. Це більшовицьких „визволителів” не затримало: кидали нещасних людей на тягарові авта, а ті вивозили. Що тих людей чекало на батьківщині, тепер вже знаємо напевно. Чекала в'язниця й десятилітнє заслання. Коротше кажучи, чекала повільна смерть.

Не бракувало і тепер в лагєрі роботи. Зокрема для мене. Щоденно треба було постояти в чергах за обідом, вечерею та хлібом. Виганяли нас також на обирання барабоді до кухні.

Скінчився липєь, промайнула більша половина серпня. Мама, що була трохи поправилась, почала хворіти знов. Тепер розвивалась недуга з більшою силою. Забрали знов до лікарні, але з неї вже вона не вийшла. День у день вставала я в п'ятій годині ранку та йшла до лікарні. Там переносила ма-

му, перестелювала їй ліжко, мила, чесала, — і бачила, що мама на очах тане. Мама не знала, що так близький уже її кінець. Усміхаючись, підходила до неї та оповідала їй різні речі. Вона уважно слухала. Одного дня спізнилась на п'ятнадцять хвилин, то з тої причини, що давали в лагері пізніше каву. Підхожу. Мама з жалем дивиться на мене й вимовляє слова докору, що їх чую і досі та ніколи не забуду:

— Чого так пізно сьогодні. Я чекала тебе, як Бога.

Не пам'ятаю, що відповіла їй на це. Але далі все старалась не спізнитись. Були це останні дні її життя. З 29 на 30 вересня 1945 року вночі збудили наших усіх і сповістили, що мама почувається зле. Закінчила життя перед дванадцятою годиною ранку. Лагідна усмішка застигла на обличчю її. Хай тобі, Мамо, чужа земля буде пером!

В мене тоді ніби щось обірвалось. Плакала, потім і сліз не стало. Не хотілось жити. Не було дня, щоб не відвідала могили. Часто, схиливши там коліна, просила в Бога смерті. Гадала, що серце мое не витримає тягару терпінь. Та час гоїть рани, як кажуть люди. Так, час пригоїв мені рани, але не загоїв. Дуже вони болючі і тепер, дуже свіжі завжди для мене. Мене мучило й те, що прийдеться десь виїхати, на чужині саму покинути дорогу могилу. В Україні залишила дорогу могилу тата, де теж закінчив своє життя у лікарні. Помер саме під час моєї черги. Чи можуть бути погоєні ці рани?.. В мене — ні!

*

Минув рік. Почала хворіти братова. В нашій маленькій родині найшлась чернявка дитинка, пізніше моя хрещениця. Жила в родині старшого брата,

Ники, молодший з родиною дружини жив у Зее-боден-містечку. Пізніше і вони були в лагері. Лагер Баулейтонг почали ліквідувати. Дехто десь виїхав, дехто на приватні мешкання перейшов; решту перевезли за місто Віллях до лагера Сн.-Мартін. Туди пішла і сестра.

Ми перейшли на приватне помешкання. То було кілька бараків, що стояли у віддалі від лагерьа. Там жило кілька родин німців, словаків і українців. Слава почала не домогати і мусіла виїхати на кількамісячний відпочинок у гори. Хатня господарка та виховування дитини було на мені. І так промайнув ще рік гризот, життя не кращало. Навпаки, повставали нові життєві проблеми, що не було їх як розв'язати.

IV. Я РІШАЮСЬ КИНУТИ АВСТРІЮ

Прийшов початок 1947 року. Щораз частіше виїжджали люди до різних країн світу. Але нам все хотілось виїхати десь разом усім. Та, видно, наше призначення було інакше. Виходило, треба їхати туди, де приймали. Та щоб потрапити і до тих, хто приймали, необхідно було багато різних перешкод перемогти. Приходилось переходити різні лікарські комісії, переслухи консула країни, куди хотів їхати. Часто траплялось, що на переслуху відкидали консули. Стали записувати до Канади. Рішила і я переходити комісію. Не мали великої надії, що пропустять. Правду кажучи, в глибині серця навіть бажала, щоб не пропустили. Так не хотілось першою розпочинати виїзд, власне роз'їзд нашої родини. Не хотілось відриватись від рідних, знаючи, що більш у житті може не прийдеться побачитись. А ріша-

ючись на виїзд до Канади, нікого там не мала, навіть знайомих. Тільки листовно була знайома з людиною, що пізніше став моїм чоловіком, а тепер уже не живе. Хай земля Канадійська буде тобі легкою, Дорогий!

Перейшла усі комісії, була принята. Чи на щастя, чи на нещастя, годі й досі сказати. Коли була у консула, згадала про сестру. Дістала у відповідь:

— Чому не прийшла? Тепер ми їдемо до Зальцбургу; нехай там зголоситься.

Сестра зголосилась, її теж пізніше прийняли. І я почала готуватись до виїзду. Один Бог знає, який сум носила в собі тоді. Напевно, благословляла б, небо тоді, якби у ту хвилину виникла яка поважна причина, що затримала б була мене. Не сталося.

— Така моя доля, — потішала я себе. — Може буду могла своїм допомогти з Канади, то вже тим буде добре, що поїду.

Недовго тривали мої збори. Частину свого мізерного майна залишила своїм, мотивуючи це тим, що як доїду щасливо, працюючи, на себе зароблю. А для них потрібніше воно: можна виміняти на харчі.

Під вечір 27 грудня 1947 року Божого брата візочком відвіз мої речі до потягу, що стояв уже готовий до від'їзду за кілька годин. Ще раз вернулась до хати, щоб попрощатись. Були всі свої і ще одна родина близько знайомих. Глянула на годинник. О, як хутко тоді стрілки на годиннику пересувались. Бачу: пора. З тяжким серцем встаю. За мною встають всі. Підхожу найперше до своєї хресної донечки Тамари, — мала два роки. Хрещусь, кладаю руки на її головку, змовляю молитву, щоб Мати Божа зберегла її. Хрещу і цілую дитину, а сльо-

зи гарячі мені капають з очей. Потім зо всіма прощаюсь. Тяжко передати переживання цієї останньої хвилини. Можливо, що коли б у цей момент хтось промовив: зостанься! хто знає, чи не зісталась би. Та знаючи кожний положення наше життєве тодішнє, слово таке нікому не зірвалось з уст. Ще раз оглянулась, і двері за мною зачинились. На потяг відпровадив мене брат Сеня з дружиною Галею. Перед всіданням у вагон перехрестила брата, що попросив мене про благословення. Засвистів паротяг, потяг рушив. У цей момент видалось, що серце моє перестане битись. Стиснула уста, здушила сльози. Щоб ніхто не бачив, не почув горя мого: кожному свого вистарчає.

Іхали кілька день через усю Німеччину. Завезли нас у лагерь Дипгольц, недалеко Бремена. Багато застала там людей. Всі чекали на пароплави. По місяцеві й більше чекали. Всі мали свої інші скеровання, місця призначення. Ми, „канадійці”, пробули там тиждень часу, ще раз пройшли лікарські оглядини. А тоді знов на потяг і до порту Бремен. Було то 6 січня 1948 р. Сідали на великий військовий пароплав „Генерал Гендельман”. Погрузились, розмістились. Підняли містки, якими сходили на корабель, і пароплав відходить. Стоїмо на палубі, дивимось, як щораз зменшується клаптик Європейської землі. Вдивляюсь, та зникає і остання смужка її. О, як у ту хвилину була вона для мене дорога! Несамовито захотілось тоді ще раз стати на неї ногою. Стати, припасти устами і цілувати, цілувати. Глянула на воду. Хвилі б'ють о стіни пароплава, над ним пташки скиглять. На обрії нічого вже не видно. Простір безмежний водний, і нічого більше. Дивно, моя голова закрутилась, почулась недобре. Дві години на паровплаві була нормаль-

ною людиною, здібною до думання. Тоді захворіла на знану морську хворобу. Тратила притомність зо два рази. Забрали до лікарні. Їхали 11 день, 17 січня 1948 року вперше станула ногою в Галіфаксі на Канадійську землю.

V. САМОСТІЙНЕ ЖИТТЯ В КАНАДІ

Не на баях, бенкетах,
Друзі пізнаються, й
Ні на шумних развагах,
Як при винах сміються.
Усі тоді друзі й браття.
Кожний тебе обійме,
Пестить, як мати дитя,
На вірність присягу складе.
Горе ж до тебе прийде, —
Друзів не видно, нема:
Забули, сміються,
Що пили ту чарку до дна.
Як в тебе ж сльози поллються,
} Й сам прийдеш в ім'я Христа,
Тоді лиш усі пізнаються.
Вір, бо це правда свята.

Отже я приїхала в Канаду. Висіла з пароплава змучена, сили зовсім опускали мене, їзда здавалась безконечною. Проте коли стала ногами на тверду землю, в ту ж хвилину знов відчула, як сила вернулась мені. Дивно притягає до себе земля. Видно, Божий закон говорить: з землі вийшов, у землю, повернешся.

Коли зійшли з корабля усі, завели на станцію. Провіряли, записували, сортували, ставили в чергу. Здавалось, кінця цьому не буде, — так хотілось правдивого відпочинку, а передусім спати, і ще раз спати. Та тільки зітхнеш. Видно, не скоро прийде

та щаслива хвилина, або і зовсім не прийде, адже їдемо на контракт, то поженуть на працю. Чи взагалі добре зробили, їдучи у Новий Світ? В душу закрадалась горіч, сумнів, ненависть до себе, і жаль стискав серце. Але нарешті поладнали все, що треба було, і сказали сідати в особовий потяг, з м'якими кріслами.

Багато було нас, кожний по-своєму виявляв свої почуття в цей переломовий момент життя. Молодь скоро мирилась з новим і легко; може, і не відчували туги за Батьківщиною, за рідними. А можливо, хтось уміло ховав свої переживання далеко у глибині свого серця і з місця пристосовувались до нових обставин. Ці виявляли свої переживання надмірною веселістю та сміхом. Мені особисто таке ранило душу. Чи була права? Не знаю. Трудно розгадати чужу душу. Знаю лише одне: мені було далеко до веселости й сміху.

Розмістились по вагонах, займаючи крісла. На ніч опускали їх спинки, щоб можна було прилягти. Спати, не знаю, може хто спав, я ні. Ноги мені немилосердно боліли, витягнути їх не було де. Голова сама хилилась долу, не трималась просто. Поперевертавшись з боку на бік цілу ніч, рано встала ще більш змучена.

Повели нас на сніданок до вагону-їдальні. Приємно було сісти за столик, накритий білою скатіркою. На столі лежав хліб, стояли сіль, перець. Тихо підходили негри й подавали їжу. Відзвичаїлись ми вже від такого люксусу, хоч це не був жадний люксус, а звичайна нормального часу обстановка в культурнім домі. Тільки під час нашого скитання приходилось їсти, стоячи на колінках на підлозі товарового вагону. Отже, в протилежність тому, був тепер люксус. Хотілось ще тиші й відповідного за-

ховання діпівстів у їдальні, того не було. Були особи, що заховувались невідповідно.

Сидячи коло вікна та дивлячись на краєвиди Канади, тепер проходили мені дні у вагоні. На жаль, жадного вражіння по них в мене не залишилось. Усі мої думки летіли назад, туди в Україну, а найбільше в Австрію до рідних, до могили мами, до моїх непогоєних ще ран. Потяг летів вперед. Ніс скільки сотень людей у незнане будуче. Але під час цієї подорожі одна річ потрапила звернути на себе мою увагу: це яскраві зимові плащі канадійських жінок. Європа не знає плащів кольору — червоного, зеленого і подібних. А тут ще до того і цяцька на грудях. Видалось це дуже смішним. Мій зір при звичаний був до красок лагідних, не яскравих. У Європі чогось подібного, здається, ніколи й не було.

Ми вже в Монтреалі. Тут дійсно відпочили, мали окремі ліжка, хоч ще далеко було до спокою, про який мріялось. Було нас п'ятеро, що трималися разом, та старались потрапити на одно місце праці. Були ще дві пані з Галичини, одна з Великої України, і нас дві волинячки: сестра й я. З Великої України пані Мери є найближчою моєю товаришкою. Вона дуже багато в житті біди зазнала.

По тижневому побуті у Монтреалі приділили нас до праці в Лондоні, Онтаріо; в санаторію для сухитників. Знов посадили в потяг, і ми поїхали до нашого остаточного призначення. Був вечір, коли ми зійшли на станцію в Лондоні. Тут на нас чекав завідуючий санаторії. Розмістили нас у двох автах і повезли.

Санаторія знаходилась за містом, недалеко від неї парк. Пізня година. Завели до їдальні, дали вечерю. Прийшло сюди кілька осіб, видно — з цікавості: що то за птахи заморські прилетіли? Ми бу-

ли першими. До нестями хотілось якнайскорше відійти на відпочинок, але відбулась ще церемонія зустрічі. До нас виголосив промову лікар, польський жид. Говорив по-німецьки, хоч знав і польську. Зрозуміти його мені було трудно. Мовою німецькою так добре не володіла, тому з неї в пам'яті тепер уже нічого не залишилося. По тому запитали, чи чого не бажаємо. Не чекаючи, що скажуть інші, я поспішила з відповіддю:

-- Відпочинку на пару день, спати й спати!

Пообіцяли й дотримали слова. Були дуже чемні, цікавились нашою бідною, старались допомогти. Скінчилась нарешті і ця церемонія. Повели до малого будинку, що їх таких кілька знаходилося на терені садиби санаторії. Мешкали в тих будинках робітники. Дали кожній по маленькій кімнатці. Знаходилося там ліжко, комода, крісло та вішак на вбрання. Яке щастя! Я вже сама у кімнаті. Напроти мене товаришка Мери, далі сестра й товаришки Олена й Зеня. Кімнати лежали одна напроти другої, а посередині коритарчик.

Пройшло зо дві години, як усі пішли на відпочинок. Тиша, Боже, як добре! Проте скоро заснути не змогла. Забагато вражінь за так короткий час пережила. Вкінці втома взяла верх, і я заснула.

По кількох днях порозділяли нас по кухнях до праці. Там, куди приділили мене, працювало четверо людей: двоє мужчин і дві жінки, та завідувача кухнею, яких ми, по-між собою, чомусь прозивали „сестрами”. Моя праця виглядала так, що я сама собі стала уявлятися тим манекеном, на якого кравці приміряють свою роботу, повертаючи її на всі боки. Бо саме так було зо мною, була я тим манекеном. Посилали мене то в один кут, то в другий, показуючи при тому на речі та щось говорячи. На

початках для мене це була „китайська грамота”. Тому в цей час опанувала мною якась цілковита апатія, що від неї самій страшно ставало. Вуха нічого не сприймали; чула якісь безконечні й невиразні звуки, — шуми якісь. Приходила з праці втомлена від стояння цілий день на ногах. Робили від сьомої години ранку до сьомої вечора; в день мали двогодинну перерву. Ввечері — не хочеться ані говорити, ані щось для себе зробити, тільки відпочивати. Проте саме життя вимагало і чогось іншого. Тоді було збирались усі разом, порушували різні теми, та найбільше таки ділились враженнями від денної праці. Любила я тоді найбільше яку годину посидіти з товаришкою Мери. Ділились радістю й горем.

Минуло два тижні. Дістала за роботу перші гроші, зелені доляри. Перша моя думка тоді: післати пакунка до Австрії, що й виконала.

Рік по моєму від'їзді з Австрії, брат Ника з родиною виїхав до Австралії, другий зістався ще в Австрії. Ставало ясно, що я стала ще більш осамітнена. Рішила написати листа до листовно знайомого, з яким перекинулась кількома листами, як була в Австрії. Я тоді обіцяла йому написати, коли буду вже в Канаді. І лист пішов до Сн.-Кетеренс, де він жив. Незадовго одержала відповідь і в листі п'ять долярів.

Тим часом життя йшло, вимагало свого. Стала уважніше прислуховуватись до мови. Почала ходити на лекції. Говорити ще не уміла (та й тепер ще не умію добре), всеж дещо стала розуміти, бодай те хоч, що при праці необхідно знати. Вже тепер не було для мене зрозумілим лише одне „гав ду ю ду”. Почала дещо більше розуміти й вміла сказати.

Так збігали дні, тижні, все при одноманітній праці. Здавалось, вже час привикнути і не відчува-

ти від праці такої втоми, але втома все була. І не тільки я жалувалась на неї: мої товаришки теж. Найбільш товаришки Мери і Олена. Дві ще були витриваліші. Можливо, що ця втома була наслідком життя, яке було вже поза нами. Хто менше пережив, менше витратився, — легше переносив тепер нам непривичну працю. Мені, нарешті, не допомгло й те, що була призвичаєна до тяжкої праці вже у лагерьх, в Австрії. Організм був підкошений. Втомлена фізично, нераз в думках летіла до праці, яку виконувала у лікарні. Там повнила чергу 24 години. Було й так, що цілу ніч довелось бути на ногах. Асистування при лікарі в масці з годину часу при операції, коли піт очі заливав. Іноді при родах кілька годин. В часах військових — при ранених. З ніг падала тоді, а самопочуття було інакше. Не знаю чому, але — почуття було тоді якесь інакше. Щодо харчів наших — всього було в нас багато, однак не смакувало. Правда, до кухні нової треба було призвичаїтись. Все хотілось своєї, простої української їжі, і серце боліло, дивлячись на марнування цілої маси харчів. Там далеко голодують, тут скрізь пересичені.

*

Як ті стрілки на годиннику пересуваються навколо, година за годиною, — так і життя наше поволі пробігало, але все йшло вперед. Ось уже і шість місяців минуло нашої праці. Мали право на тижневу плачену відпустку. Сміялись самі з себе, куди поїдемо на наш перший вільний час.

VI. ЦІЛКОВИТА ЗМІНА В МОЇМ ЖИТТІ

За місяць перед нашою відпускою приїхав до Лондону мій листовно знайомий. Пізнались особисто. Просив, коли будемо мати відпустку, приїхати до Сн.-Кетеренс. На жаль, не могли мати усі в один тиждень відпустку. Коли ж настав відповідний збіг обставин, попросили свого завідуючого, щоб дав відпустку разом хоч трьом з нас. Дістали — я, моя товаришка М. і сестра, і першого ж дня поїхали до Сн.-Кетеренс. Знайомий не мешкав у самому місці, а на периферії. Тут місто нагадувало скоріше містечко. Рух не був великий, скрізь досить тихо. Мешкав у власній маленькій і старій хатинці, так збудованій, що в кухні і в одній кімнатці висока людина діставала головою до стелі. Було чистенько, що зробило на нас миле враження. Старавсь кілька тих день, що в нього пробули, зробити нам приємними. Показував усе, що було варто подивитись. Тоді уперше я зобачила водоспад Ніягару, знаний до того тільки із шкільного підручника географії. В той час п. П. не працював, був страйк на місці його праці. І пролетіла тут наша відпуска непомітно. Треба було збиратись назад до праці, поїхали додому.

*

Проминув місяць часу, і я рішилась на крок, що заважив на ціле моє життя: покинула працю і взяла шлюб з п. П. Він мусів ще заплатити за нескінчений мій контракт, що мав тривати рік часу. Я відїхала. Була рада тиші, спокою, до якого ме-

не так тягнуло. Часами аж забагато було тої тиші. Часто-густо сум нападав од того: сама все з своїми тільки думками. Чоловік ходив на ніч до праці, а у день спав. Не передчувала, який далі готувався життєвий хрест для мене.

Минуло так кілька місяців, пішла до лікарні на операцію: дістала атак сліпої кишки. Минув рік від нашого приїзду, контракти у Лондоні скінчились. На мої запросини, може — хто з товаришок переїде до нас у Сн.-Кетеренс, погодилась пані Мери. Приїхала, знайшла працю, жила з нами; пані Олена виїхала до Торонта. Сестра і товаришка Зеня зістались працювати в Лондоні. По кількох місяцях по році, товаришка Зеня вернулась до Європи, до Англії. Там мала декого з родини, але до Канади не вдалось їм приїхати.

Була тепер я дуже рада, що маю живу душу коло себе. Легше та й скорше злітали вечорі. Тоді почала знов хворіти. При кінці 1949 р. пішла вдруге до лікарні на операцію. Здавалось, що вже не вийду звідти живою. Заспокоював мене сон, що перед тим, як мала іти до лікарні, бачила. Багато не вірять у сні, а вчені й мудрі роз'яснюють, що це тільки різні відзеркалення пережитого. Або як інакше говорять. Натомісць я скажу, що в тому є ще нерозгадана тайна, тому і вірю в деякі сні. Боже Провидіння післало на мене заспокоєння. Хіба у Св. Письмі ми не читаємо про різні віщі сні людям?..

Отже зі мною було погано, але дякувати Богові — вийшла. Ще й пишу тепер про це. Час біг, минали тижні, місяці, роки. Товаришка Мери вийшла заміж, переїхала жити до Ніагара-Фалс. Між нами нічого не змінялось. Стала нашою кумою, коли в нас народився син. Часто відвідувала нас. Сестра теж вийшла заміж і замешкала у Сн.-Кетеренс. І так про-

майнуло три роки. Чоловік пізніше ходив до роботи уже в день. Життя широкого не провадили, але і не тікали людей. Був він знаний серед українського громадянства в місті. Адже прожив у Канаді поверх 25 років. Був членом в багатьох організаціях. Друзів мав немало. Не жаліючи, давав датки, вкладки в різні організації. Помагав у Польщі своїй родині. Коли ми побрались, я посилала своїм до Австрії. Мусіли тому жити скромно. Старалась братів стягнути до Канади. Усе, що треба було, зробили ми, але, на жаль, їм відмовили візу, і згасла тоді назавжди надія зобачитись. Божа воля. Задумав чоловік будуватись, бо старенька хатина почала протікати. Як падав дощ, мусіла наставляти у хаті миски,ринки по кількох місцях. Поволі хата сідала. Хати такі у Канаді звуть „шеками”. Для мене проте була вона хатою, бо пам’ятаю багато гірші наші мешкання в Австрії. До будови ж не було з чим братись. Дивилась на те песимістично. Я тоді все доводила, що маємо ще час. Як Бог дозволить, пізніше збудуємось, поки направмо стару. Однак не послухав чоловік, зробив позичку, себе добре стиснули, і при кінці 1952 року стояли стіни, на позичку накрили даха. Думали, що помаленьку викінчимо. Та Бог судив не так.

Настав рік 1953, 2 січня, другий день Нового Року. Пам’ятаю той день зимовий, холодний. Було перед нашими Святами. Той день мені приніс саме страшне. Чоловік на праці, дитина у сусідів. Я поїхала до міста по закупи. Перша по полудні — я вже вдома, дитина також. Коло другої години підїхало до дому авто. Вийшов п. Х. і прямує до хати. Чекаю, прошу. Входить, звертається до мене, вимовляючи поволі слова. Приїхав з лікарні за мною, бо ставсь невеликий „ексидент” з чоловіком.

Слова ті не хотіли дійти до моєї свідомости. Бажаючи добре збагнути справу, іду з ним до сусідів. Я не прислухалась до розмови, в голові моїй почало шуміти. Дитину взяли сусіди, а я поїхала до шпиталю.

До пізнього вечора тримали мене, не впускаючи до кімнати, де лежав чоловік. На моє домагання впустити, відповідали:

— Ще трохи, як перенесуть до залі, де буде лежати.

Хвилину затрималась. Знов зірвалась іти, — затримали силою. Певно, вигляд мій був не потішачий. За мною невідступно ходив лікар. А може це і не був лікар, не знаю. Пізно ввечері приїхали сусіди. Виявилось, їх викликали телефоном. А далі підходять два лікарі і норса, один з лікарів каже, що він вже не жиє.

Не знаю, що було по тому. Знаю, що здушило в горлі, а опам'яталась, бо щось кололо в руку. Давали застрик. В асисті лікаря і медсестри та сусідів повели до нього. Лежав тихо, сном вічним заснувши. Я була спокійна, оточення мене опустило. В мені щось наче обірвалось, у душі витворилась якась порожнеча. В голову лізло питання: пощо жити?

— Там дома дитина, три рочки, хата непалена, холодно, — відповіла свідомість холодного людського розуму. Глянула на мертве обличчя. І напівсвідомо з уст зірвались слова:

— Позбувся усього, життєвий тягар перекинув на мої, і так уже пригнуті плечі. На чужині, серед незнайомих людей. — І з очей покотились мені ясні сльози.

*

Над чим я плакала, не знаю. Чи над тим, що відійшов у вічність, чи над долею дитини-сироти. Стала на коліна, зговорила молитву, перехрестилась і вийшла. Приїхавши додому, пішла з дитиною в осиротілу хату. Сусід поїхав до Ніагара-Фалс по товаришку Мери і її чоловіка Дмитра. Потім приходила сестра з чоловіком, дехто з інших людей, складаючи співчуття. На все була глуха. Думала:

— Чинять так, бо звичай велить. Ще кілька день мине і відійдуть усі. Скажуть: він не перший і не останній. Тільки сама зо своїм болем зостанусь. Та Господь не опустить нас.

По двох днях відбувся похорон. Повезли на вічне відпочивання на цвинтарі, куди і всі поволі відійдемо. Там ще один погляд назад, ще одне: „Хай земля тобі буде пером, земля чужа”. І кожний пішов до своїх занять, до своїх турбот. По похороні ще одну ніч переночували товаришка М. з чоловіком і відїхали.

Довший час по тому турбувала сусідів, що знають добре мову англійську. Турбувала, аж поки полагодила усі справи, що торкалися одержання документа по сплачуванню боргів та полагодуванню закінчення будови хати.

Вложивши усі поміч-гроші в будову, не скінчила хати: не вистарчило. Борг сплачувала ще два роки по скінченню. Стару накрила, сама помалювала, щоб мати якийсь час користь. Дали пенсію.

*

І так я з дитиною зосталась сама. День за днем злітали скоро за різними турботами, бо відтягали вони увагу. Тяжкі були вечорі, а найтяжчі ночі. Скільки їх провела безсонними, не зрахувати. Від дум тоді стукотіло в голові. А бували вони і такі,

що ходила по хаті, або проседжу, якщо під зимну воду голову не суну, щоб опритомніти. Та один Бог тільки бачив це. В день при людях треба тримати себе в руках та усміхатись, вдаючи, що віриш, наче обходить кого чужий біль. Але було іноді ночами напосідали різні сні кошмарні. Одної ночі приснився тато у світлих церковних великодних ризах, що благословив нашу нову хату. З ним був і наш староста церковний з Волині, з села, де жили ми колись. В серце моє влилась надія, що Бог не покине сиріт.

Я вірю в сні, тому спокійніша ставала до боротьби з життям за життя. Закачувала рукави, бралась до праці коло хати. Десь і сила бралась. А праці було — ой, багато. Виконувала нераз таке, що не під силу мою було. Ось один приклад. Під час будови (а було вже літо) день у день сама виносила з хати і збирала навколо неї сміття: обрізки дерева, непотрібні різні кавалки, та інші відходи, накладала то в „гарбічі”, потім все це витягала на вулицю, щоб забрав те на трок смітьяр. Тоді з усмішкою на устах і в розмові веселій з дитиною робила це. Направду ж, нераз в очах темніло, бракувало віддиху. Жодна душа тоді не підійшла, не сказала: дай поможу витягнути. А бачили, ой, бачили!

Та минуло і це, як і все минає. Завжди, а в той трудний час особливо, хотілось вірити у правду, в добро. На жаль, люди самі учать своїм прикладом чомусь протилежному. Та до нікого не маю жалю. Хоч приказка латинська говорить: „*Homo homini lupus est*”, а все ж моя віра не завела мене. Найшлись і з серцем люди. Багато праці положив у мою хату Дмитро, чоловік моєї товаришки Мери. Приїздив з Ніагара Фалс, майже кожної неділі, у

вільний день від праці й робив усе, що треба було. Що треба, бачив сам. Не обмежився тільки тим, що тоді поміг. Зістався таким і надалі. Ці люди сповнили заповідь Христа у моїй біді не словом, а ділом помогли ближньому. Хай Господь подасть їм і усім, хто чим поміг, нагороду за мене!

Колишні друзі тим часом поволі відходили в своє особисте життя і забували, іноді дивувались, що даю собі раду. Були і такі, що сміялись з тих, що помагали. Так промайнули місяці і роки.

Сьогодні 2 січня 1956 р. Минуло чотири роки моєї життєвої трагедії. Живемо власним і незалежним тихим, скромним життям. Син росте, почав ходити до школи. І одного прошу в Бога: дати здоровля й сили виховати сина на гідну людину нашої батьківщини України.

Поможи мені, Боже.

ВОЛИНЬ

Волинь — скажете ви — звичайна назва, як багато інших назв. Для вас може й так, для мене ні. Волинь для мене це квітка запашна, у садку розквітає троянда. На ланах пшеничка золота із синіми, як очка в дитини, волошками; з червоними маками, як пишна горяча любов. Ви усміхаєтесь, — бачу вас. Чи знаєте ви ці розкішні луки, зелені та м'які, з чудовими малюнками від квітів. Це килим, якого цілий світ не здібний відтворити. А ліс, де так таємничо шумлять сосни, смереки та столітні дуби. У літі тінь, прохолода, співи пташок. А хіба чули ви тут спів соловейка? Жадний співак світу, жадний механічний інструмент не замінить його вам. Це така Волинь, моя Батьківщина, де пролетіли найсолодші літа, безжурні дні дитинства та молодости.

Не в шумних містах у світлах електричних лампок побачила я світ. Серед природи, у світлі соняшного проміння, серед блискучих зір і сяйва місяця. Жила я там. Ви не в силі зрозуміти мене.

Я далеко від тебе, моя Волине. Перший раз покидала тебе в 1915 р. Та вернулась по сімлітньому скитанню на чужині далекій, на сході. Якби хто тоді сказав, що вдруге покину тебе, висміяла б в очі. Але покинула — назавжди. Проте удень і вночі бачу тебе, ти снишся мені. Відчуваю запах твого повітря, квітів, чую співи пташок. На весні чую й бачу клекіт бузька на нашій клуні у гнізді. Живу тобою. Ходжу до церкви на вечірні, які дуже люб-

лю. Півморок, блискають свічки коло образів; тихий спів двох-трьох голосів. Сама відправа. Таємничо вона підносить людину вгору. Стояти б так, довго стояти.

Наша святиня, наша краса Волині — Почаїв. Була і там. Бачила відтиск стопи Божої Матері на камені. Чудотворний Її образ. Уста самі шептали слова:

Пречистая Мати Діво, —

Ти ніжна, як квітка біла.

То велике чудо, диво,

Як зоря для серця мила.

Твоє серце повне ласки,

Ти сама — уся любов.

Приємніша за ці квіти,

Візьми нас під свій покров.

Мати Божа і Єдина,

Ради Сина Свогого,

Що колись була година,

Ти терпіла за Нього!

Поможи Ти нам, Єдина,

Научи, як в світі бути.

Попроси і Свого Сина,

Як життя усе прожить.

Була у печері Св. Преподобного Іова, де молився. З відвідин у його печері вражіння позосталось назавжди. Вузкий прохід, ледве протиснулась (була щупла). В середині розширене. Темно, чути вогкість, пахне стариною. Страшно й дивно, одночасно славлю Бога.

Рідний дім, мама, тато, — чи може хто і що замінити їх у світі!? Скажете: можна забути. Хіба забуде той, хто замість серця камінь має. Жодні розкішні хати, угодніння в них, прикраси, блис-

кітки не замінять мені краси волинської природи та скромної хатини, де жили наші батьки й діди.

Ти, бідна моя Батьківщино, моя Волине, не пишася нині красою. Ти стогнеш під чоботом чужого займанця. Сльози й кров орошують твою землю. Але твердо вірю: повернеться тобі давня твоя слава, позбираєш своїх доньок та синів.

Я бачу червоні маки,
Сміються мені все вони.
Прекрасні, чудесні такі,
В житах на Волині вони.
Вітер колише зелень ланів,
Як хвилі морські у негоду.
Хиляться низько, бо повні вони,
Стелять ситним колоссям дорогу.

Тут же синенькі волошки,
Наче очі невинних дітей.
Як зірки на небі прекрасні,
Кличуть, просять про ласку в людей.

Величезні томи можна заповнити різними спогадами з життя. А ще й в добу ХХ століття, коли людям приходилось стільки пережити, що в попередніх століттях видалось би все нечуваною байкою. Життя мінливе, як те море розбурхане, що то стане спокійно-лагідне, то знову хвилюється, манить здалік, а вірити йому не можна, хоч і вірить чоловік.

Настирливо лізуть спомини 1912 року, знову 1942 р. Яка зміна життєва! Як ті хвилі у бурю, що з піною на гребенях вдаряються о беріг, стараючись обірвати його, або бодай врізатись в нього — так думки мої про Волинь.

Перед моїми очима село Полапи, Любомльського повіту. З цього села ми виїхали у мандрівку на

схід, на Дон, в часі першої світової війни. Була зима, сипле сніг; мороз малює причудливі взори на шклах віконних. Холодно. А в хаті тепло й тихо. Готуємось спіткати Святвечір. У великій залі нашого дому стоїть велике дерево -- це „ялинка”-сосна. Родичі все любили брати сосну, бо пахне гарно. Вбрана різними кольоровими цяцьками. На ній повно різньо-барвних свічок. Усе вже готове. Я тільки заглядаю у вікно, чи не видно першої зірки.

Найбільше цікавилась, коли мама, несучи кутю на стіл, буде квоктати. Це знак, щоб кури добре квоктали та виводились молоді. По вечері хлопці приходили до нас колядувати, а другого дня свят тато завжди збирав із села поважних господарів, чоловік з двадцять, і гостив їх. Пам'ятаю: в їдальні великий довгий стіл, накритий цератою. З боку осібно на столику великий самовар, що вмщував відро води. Він уже кипів і шумів, готовий до повнення свого призначення. Господарі сідали за стіл, на якому було повно м'яса, ковбаси тощо. Не бракувало й пляшки з чаркою, яка тоді переходила з рук до рук. При цьому складались побажання тим, чия черга пити, а всі тільки кінчали спільним: „Дай, Боже!” На закінчення пився чай. Багато випивалось. На чолах господарів стікав піт, який обтерали пастиками хустками, а то й просто рукавом. В міжчасі йшли різні розмови. По закінченню відходили. При цьому у кухні гуськом підходили до води і запивали чай, що мене, малу, дуже смішило: по чаю — вода.

Друга картина перед очима встає з 1940 року. Місто Матіїв, де працювала медсестрою у лікарні. Тато вже вмер, тоді, як прийшли до нас большевики. Мама була ще в Паридубах, де був тато перед тим на парафії: це в двох кілометрах від Матіїва.

Жила з братом — був учителем там. Приходила до них в кожний вільний від праці день. Пізніше брата перекинули в друге село, готувалась забрати до себе маму. Та влада советська і мене перенесла в село Шайно, 15 кілометрів від Паридуб. Цей час тривав півроку, що дуже добре дався мені у знаки.

Зима, сніг покрив усе білим покривалом; мороз дошкулює добре. У день вільний іду піхотою до Паридуб. Виходила дуже рано, пообв'язувавши ватю коліна; що мала, вкладала найтепліше. А мороз все одно добре щипав. Нераз мала поприморожені коліна і пальці. Доводилось переходити через снігові кучугури, навіяні вітрами, поколіна грузла у снігу. Прийшовши до своїх, бралась до роботи: прала, мила, прибирала. А потім ішла ще до Матіїва два кілометри. Там залишалась у мене кімната й речі. Так відбувались мої тяжкі мандрівки довший час. Люди у Шайні були добрі, бо цілком не большевики й противники всякого комунізму, як і скрізь на Україні.

На мене влада дивилась косо. Була у них напевно на оці, бо не вміла по-їхньому жити. Викручувалась від зібрань, кажучи, що маю іти до хворого. Але один раз таки мусіла бути; змусили тоді щось говорити. Не знаю, що їм говорити. Слова не в'язались, людей перед собою не бачила, бо брехня не лізла мені на язик. Цим і закінчився мій виступ. Знали також, що ходила до церкви. Отже „м-работник” була „ворогом народу”. Згодом тоді перенесли мене в Матіїв назад. Маму тоді перевезла до себе. Працювала відтепер в амбулаторії, де завідуючим був жид, якого не любила, — він це відчував.

Незадовго вдруге прийшли німці. Большевики утікали в нічних вбраннях, черевики забували. По

їхнім відході знайшли списки у сільраді, на яких було багато прізвищ готових до вивозу на Сибір. А як німці у 1944 році відходили, тоді і ми пішли в мандри. Дякуючи німцям, я не зістала вислана десь на північ в концентраки. Це напевно вже незабаром так сталося б. Доказів жадних не треба: зібрань унікала, брехати не вміла, до церкви ходила, а ще й донька священика. Чи треба було більше?..

ЧИ ТО БАЛЯДА?

Стояла в садочку хатина
Біленька, як перший сніжок.
Жила там в хатині родина,
Все чулися сміхи діток.

А коли весна наступала,
Білів весь садок у цвіту.
Сосна на краю все шуміла,
І мальви давали красу.

Весна промайнула назавжди,
Осінь прийшла хмарна й страшна.
Батьків повели десь в кайдани.
Чи жиє хоч дитина одна?

Не знати. Лиш хатина стоїть
Обідрана, чорна, з дірами вгорі.
У Бога про щось вона просить.
Посохли і квіти усі на дворі.

КОРДОНІВ НЕ МУСИТЬ БУТИ...

Я — волинячка, люблю Волинь безмежно. Жила також довший час на Поліссі. Знаю і ціню красу Полісся. Дехто каже: ти з Полісся — поліщучка. Сперечаюсь — волинячка. Та знову, як хтось з погордою говорить про Полісся й поліщуків, зятято бороню його. Треба там прожити, пізнати своєрідну красу Полісся.

На весні, коли широкі води розливаються, розцвітають жовті квіти, шумлять очерети. Тумани плывуть. Пахуча депеха під час Зелених Свят встеляє підлоги церкви і хат. А бузьки довгоногі, з червоними носами, що походжають по болоті, — чуються господарями там. Цього мало на Волині.

Думаєте ви, що поліщук інший. Помиляєтесь тоді. В нього здоровий погляд на життя, як у всякого українця. Він загартований, що правда — більш мовчазний. Бо життя його тяжке, злиденне, — це одна борня за кавалок хліба. Проте і з голоду поліщуки не гинуть, дають собі раду. Вміють і веселитись. Гадаєте, співають пісні якісь інші? Ні, ті самі, що на Волині й в Галичині. Одяг, яке вишиття на сорочках! Там, здається, найбільш любуються у вишивках. Крій одержі відмінний, має свою прикмету й красу. На Поліссі ніхто не вбирався поміщанськи. Як говорили іноді міщани на Волині? Висміяти б таку людину! На Волині, натомісць, остан-

ньо по містечках і селах не ходили у своїм національнім строю. Чому ж так мало пишуть, не цікавляться тою частиною нашої України, Поліссям?

Не дам і Волині осміяти. Люблю її з родючою землею краю, розлогими полями золотої пшениці. Люблю однаково, як і Волинь, і Полісся. Це ж нерозривні частини нашої Батьківщини. Нема і не може бути кордонів між Волинню, Поліссям, Галичиною й Київщиною, серцем України.

РЕД.

ГОМІН ПОЛІССЯ

Розкажу тобі казку, синочку,
Про Полісся, залите водою,
І про той очерет, де в негоду
Гуде вітер тугою.

А під лісом дрімучим хатина,
Її бачиш і тут, і в воді,
А там ген, на смереці високо,
Наш бузько у гнізді.

Ти не знаєш? Забувся? Не бачив?
То послухай... Чи чуєш?... Пісні!
Десь рибалка так тужно співає,
В моїм серці співає, у сні.

О, чому ж ти, синочку, не слухав!
Може, казку кажу засумну?
То послухай про села веселі,
Про дівча молоде, про весну.

Там тумани пливуть, наче море,
Понад луки, ліси і гаї,
Буйна пісня лунає під зорі...
Чи казати ще казку, чи ні?

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ

Повість.

1.

Вона була щаслива, любила свою Україну. Над усе — своє село та рідну хату. Її очі — темні, глибокі, як зоряне небо вночі; запалились — як зірки — і раптом згасали. Тоді виявляли безмежну тугу. Коли йшла, то здавалось — сонце усміхається до неї, пташки весело співають про кохання. Вона не тільки любила усе, що оточувало її, вона найперше любила свого Павла. Нераз мріючи, вдивлялась в його блакитні очі, і тоді вбачала в них волошки з рідного поля, далеко у рідному селі. Замріяна, сиділа в тіні дерева, у великому місті К. Часто приходить сюди відпочити, помріяти серед зелених ще дерев. Осінь, тепла, чудова; листя починає жовтіти, деінде попадало. Почула кроки. Тишу вечірню нарушив голос:

— Надіє, ви самі? Про що так думаєте?

Спалахнула.

— Далеко була, блукала по наших полях і ланах.

— Чи самі? — почула питання Павла.

В очах Надії спалахнули вогники. Прикрила повіками, піднесла і, вдивляючись у вічі Павла, проговорила, як через сон:

— Ні, не сама, — а краска облила обличчя.
В сутінках вечірніх не завважив.

— Чи можна знати, хто був тим щасливим? —
сідаючи коло неї й беручи руку її у свою, спитав.

Здригнувшись, відповіла:

— З вами, докторе.

Встала, висуваючи руку з його долоні, і відійшла, зникаючи за поворотом алеї.

Почула однак здаля голос, що кликав її:

— Надіє, зачекайте!

2.

Так несподівано усе сталося. Він встав і знову сів. Не міг охопити усього, що сталося. Охолонувши, думав:

— Невже любить мене? Не сподівався. Надія гарне ім'я. А я що?..

Почув раптом запах її волосся: запах весняної фіялки, перфуми, яких вживала. На його питання, чому вживає тільки ті, — відповіла: нагадують весну, рідну сторону, яку любить; садок, де так часто збирала фіялки.

Любив слухати, як оповідала про Київщину, Полісся, Волинь; про вечірні години таємні, зачаровані, зо співами соловейка в кущах бузка. Як у казці — захоплювалась усім.

— Багато-мрійлива душа, — проговорив Павло майже уголос. Не завважив, що вже пізня година. Потягав осінній холодок. Встав і пішов до себе.

3.

Др. професор Павло працював у лікарні і читав лекції для студентів медицини. Був немолодий, але заховав свіжість і пристійність. Бльондин з си-

німи очима, що нагадували Надії волошки. Не одна студентка кидала на нього погляди, але він не помічав їх. Говорили про нього різно: то — що зрадила його одна, то — що знову має наречену. Докладно ніхто не знав. Не уникав розмов з студентками, найбільше ж таки любив говорити з Надією, слухати її. Цікавився нею, з її відмінними поглядами на життя. Походила зі східної України, якої не знав. Цікавила його та частина України, походив бо сам із Галичини. Так гарно вона оповідала: при цьому все запалались вогники в її очах. Була доброю студенткою. При своїй мрійливій натурі завжди обов'язкова, розуміла викладане, вчилася добре. Любили її не тільки товаришки по курсу, а і персонал викладачів.

4.

Надія почулась зманою. Втратила спокій душі, зник їй безжурний усміх. Донедавна така погідна, весела, стала поважна, сумна. Йшла на виклади без зацікавлення. Перший раз таке трапилось за цілий час її науки. Усе мріяла скінчити та віддати своє знання своєму народові. Хоч як старалась бути такою самою, не могла перебороти себе. В її очах раз-по-раз читалась туга. Була тихша на викладах, часто забувалась. Ніхто того не помітив. Др. же Павло більш відчув, ніж зауважив. На його викладах чулась ніяково, старалась не дивитись у вічі.

Павлові хотілося поговорити з нею, але утікала від зустрічі. Приходив в алею з надією, що зустріне. Даремне, туди не йшла. Жаль було дівчини, та й тужив за розмовами, які провадили — чи в алеях міських, чи у садку при школі. Не перечив — подобалось. А може любив?.. Притягала своїми

чорними очима, які нагадували йому щось давно забуте. Він знав, не має права до неї.

— Приятелями можемо бути, — думав. — Скажу правду, зрозуміє.

5.

Українська земля стогнала під поляками, які старались знищити усе, що нагадувало Україну. Нищили церкви, деякі обертали в костели, насміхались з священників, впевняючи себе, що роблять діло, вгодне Богові. Хто не належав до Риму, були їм вороги, негідні життя, і зістали покарані за свою ненависть і завзятість. Впали, окупував їх західній німецький чобіт, по річку Буг віддавши східньому катові. І там лилися сльози й кров. Зазнала Галичина, Полісся, Волинь того, що вже роками терпить Київщина, ціла Україна. Невільно визнавати Бога. Люди стали боятися своєї тіні. Притихли співи, згасла радість. Аж почалась знов війна. Німці погнали червоного ката, здавалось, розіб'ють його. Радісно вітали визволителів, гадали: буде вільна Україна. Гірко завелись. Був новий самовпевнений, гордий окупант. Полились знову сльози й кров. Хапали молодь і вивозили, як скотину, в Німеччину на роботу. Збирались загони партизанів, перешкоджуючи замірам німецьким. Стогнала і душилась Україна. Життя її перенеслось у глухі ліси й болота Полісся, де тільки для партизанів були відомі стежки проходу.

Німці перейшли цілу Україну, тріумфуючи легкому підбиттю. Для них усі були не люди, і Бог ударив по їх гордині. Як скоро йшли вперед, так ще хутчіше утікали назад. Ролі змінились. Де так недавно потискали один одному руки вітаючись, стали найлютішими ворогами. Червоні гнали німців.

Для України не було це полекшою, далі стогнала, як стогне. Німці, відходячи, що могли, нищили. Населення гнали перед собою вперед. Йшов український народ тернистим шляхом на свою голгофу. Збідовані, вигнані Богом з плодючої української землі-раю. Між ними була Надія.

6.

Це не була вже весела гарна дівчина, якій колись, йдучи, здавалось, сонце усміхалось, пускаючи золоте проміння своє в її чорне волосся.

Минулих кілька літ велику зміну поклали на обличчя її. Постійні зморшки на чолі зробили борозни. Волосся в неладу, зав'язане хустиною, поцерований плащ. Виглядала на жінку літ за сорок. Хто пізнав би в ній колись милу, працюовиту, скромно, але все зо смаком убрану студентку. Чи може хто міг би збагнути, що діялось у серці її? Порожнеча, якої ніхто і ніщо не зможе заповнити. Думки переплітались. Не була здібна зрозуміти, що діється. Чи з похорону іде? Чи тільки на похорон збирається?

Але кого ховають? Голова горить, в мізку стукає. Йдеш, — більше не вернешся. Серед цього хаосу чути шепіт:

— Ти поховала свою молодість!

— Так, — відповідає другий голос.

— Україну рівнож, — каже перший.

— Неправда, не може бути, — рішуче перечить другий.

— Ха-ха-ха! Для тебе, зрозумій, це вже поховане! Колись воно воскресне, але ти не зобачиш! — чує Надія слова десь здалека.

Несамовита втома оволоділа цілим еством. Відпочити, прагнуть відпочинку душа і тіло.

Вечір. Надія лежить на призьбі коло чужої хати. Над нею темносине зоряне небо. Деякі зірки світять яскраво. Дивлячись на них, згадує:

— Колись мама казала, що це душі людські.

Знов порожнеча. Тіло болить, не хочеться ворохнутись. Мутні питання встають і знов гаснуть. Потягнуло холодком. Легкий зимний вітерець освіжив обличчя. Приємно. Натягнула на себе плащ. Усе змінилось.

Виходить з викладів, Павло чекає. Хотіла пройти, затримав.

— Надіє, чекаю сьогодні вас, там в алеї о шестій годині, — і відійшов.

Відрухово подивилась на годинника. Пів п'ятої, ще півтори години.

— Йти чи не йти?

Жадного рішення не було. Коли ж добігала шоста, стала вбиратись і пішла. Здалека ще зобачила на лавці під деревом. Був це затишний, нею вибраний куточок, — мало хто проходив цією доріжкою. Давно вже була тут. Зменшила кроку, оглядаючись навколо. Про серце: воно неспокійно товклося.

Зобачив, устав.

— Не був певний, що прийдете.

— Не думаю, що так вам залежало на тім, — відповіла, сідаючи. Взяв її руку в свої долоні. Хотіла забрати.

— Так буде добре, не руште, — почувала голос Павла.

Подивилась у голубі очі, — були смутні. Усміхаючись приязно, сказав:

— Надіє, хочу дещо сказати про себе.

— Чи мусить бути так? — відповіла.

— Так, треба. Слухайте. — І по добрій хвилині розпочав.

— Ви мене знаєте як доктора і професора, що викладає та ставить оцінки. Не знаєте мене, як людину. Рівнож мав я почуття, бажав від життя чогось більше, як кожний і кожна з вас...

І полилась сповідь Павла. Тепер був справжнім Павлом, жадним професором чи доктором. По хвилювій мовчанці продовжував:

— Десять років тому був молодим і, крім кар'єри, яку починав, прагнув чогось для себе, що дало б радість, бажав щастя. Полюбив. Здавалось, вона як метелик (так називав її) при світлі соняшного дня любить літати, так любила сонце, красу і світло. Раділа з усього, сміялась як дитина, молода була. Полюбив. Думав: поберемось, набере поваги метелик. Закидала на шию руки і, дивлячись своїми великими чорними очима, говорила: Павлу, ти мій єдиний. — Я вірив.

Павло задумався. Здрігнувся, як би скидаючи з себе якийсь тягар, і тихо закінчив:

— Одного разу, сидячи в тіні дерев, почув: прийшла з другим і те саме говорила йому. Ви розумієте, що сталося зо мною?! Зненавидів усіх. З тим скінчилась моя ідилія. Відійшов назавжди. Посвятився праці. Минали роки, вернулась рівновага, тільки не віра в любов. Одною мірив усіх. Може, був несправедливим, занадто гірко було на душі. Тепер заручився. — Не розумієте, дивуетесь? Знаю. Мій товариш, вмираючи, просив заопікуватись його одинокою сестрою. Довго думав, старість зближається, самотність; рішив женитись, погодились. До цієї хвилини не знаю, Надіє, що з того вийде... Привикнемо, — закінчив Павло.

Надія задрижала, не могла жадного слова вимовити. Великі дві сльозинки їй скотились і впали. Павло запримітив, тихо промовив:

— Простіть мені, що наніс вам біль. — Підняла свої смутні очі і сказала:

— Нічого, Павле, дякую за довір'я. — Хоч і з болем, але спокійно піду у світ. Спомин про вас буде світити переді мною, як зірка на небі, що світить мандрівникові вночі.

Хотіла встати. Не пустив. Притискаючи її руки до уст, поцілував. Вона пестощливо погладила його голову, як дитині, і склала на чолі його перший і останній поцілунок.

Відійшла спокійна, але з порожнечою у серці. Не задержував. Опустивши в якомусь розгубленні голову й руки, дивився їй услід.

8.

Часто верталась до давно прожитих подій, зі смутком, але спокійно переживаючи забуті фрагменти. Спомини додавали сили в щоденній боротьбі. Натомісць гнітюче ділало на душу, коли бачила навкруги себе вигнаний з рідних гнізд нарід. В уяві все бачила поневолену Україну: гаї, ліси не зелені, а орошані кров'ю. Змучений нарід, заплаканих голодних дітей. З біллю сприймала усе вражлива душа Надії. Шукала праці, аби забутись. З тугою вдивляючись у блакитне небо, говорила сама з собою:

— Боже, як довго будемо на чужині? Чи довго прийдеться мучитись у лагерьх німецьких? Вже другий рік усе те саме. Праця з наганячами німецькими за плечима. Бомбардування, смерть заглядає у вічі кожної хвилини.

Пережиття зробили її замкнутою, ніхто не бачив усміху на її устах. Кожний зайнятий своїми кло-

потами, ніколи ніхто не звернувся до неї зо словами втіхи. Навпаки, називали гордою. Боліло це, але була незмінною.

Прийшов час --- упала Німеччина. Віддихнули з полегшою поневолені люди. Працювати ж однаково треба. В бараках, як в уликах, куди кожна пчілка несе для складання мед. Кожна родина щось шукала, несла, ховала. Надії тяжко було. Бачила, як змізерніли діти западали на різні хвороби. Немає згоди серед людей, панує поміж ними ворожнеча. В погоні за кращим кавалком хліба забувають усе. Шукають легкої наживи; знаходять, --- забувають про тих, кому треба допомогти. Про поневолену Україну думку поволі викидають із душі. Або, прикриваючись гарними словами, говорять багато, ошукуючи себе і других.

Любила піти у лісок. Сідала там на похиле дерево і вслухалась у шум смerek. Хотіла вичитати в нім долю свою й України. Спокійнішою верталась.

Одного недільного ранку сиділа під деревом коло лагера, дивлячись безцільно вперед. Ось, ідуть трое мандрівників з торбинами за плечима. Чи мало їх тепер ходить? Не варто звертати уваги. Порівнявшись з нею, один з них відділився, підходить, вітається.

— Не пізнаєте? — промовив.

Надія вдивляється. Не може в ту хвилину пригадати. Нарешті, глянувши в очі, більш догадалась, ніж пізнала:

— Це ви, пане докторе? — вимовила.

Посипались питання. --- Куди? Звідкіля?

Це тривало заледве кілька хвилин. Спішив до товаришів.

— Завтра зустрінемося, буду ночував, — закінчив, відходячи.

Стверджуючи, що зустріч та зовсім не схвилювала її, як рівнож і друга, і розмова півгодинна — дивувалась. Іноді більше хвилювалась споминами пережитого давно, ніж цією дійсністю. Зрозуміла, що все уже в минулому. Зісталась тільки праця, і ще раз праця для Рідного Краю.

9.

Почали виїжджати за море, шукаючи пристановища, щоб запевнити родині життя. Розіллються у чужому морі людському; в погоні за добробутом, поволі забудуть усе. В серці щораз менше буде місця для поневоленої Батьківщині. Почнуть обростати чужим пір'ям та й забудуть, хто вони і звідкіля. Надію не тягнуло туди.

— Що я там знайду? — нераз ставила собі питання, а відповіді не знаходила. І рішала:

— Ні, не поїду на нові страждання і сльози. Хоч шлях важкий і тернистий, усе треба пройти, падати, підноситись, щоб досягнути мети — кінця. Чи вернеться молодість? Ні, часу не завернути, який би не був він важкий. Іти треба вперед.

Рішила вернутись на Україну, туди в ліси. Вона там буде потрібна. Вернутись, вдихнути лісового рідного повітря, поцілувати рідню землю. Загинути, але вернутись.

ЧИ МОЖНА ЗАБУТИ?

Багато літ, вони вже проминули,
Коли на чужині так пропадаю.
Мою тугу несіть, вітри,
Несіть до Рідного там Краю.
Поздоровіть там рідні села,
Хати і тих, що в них живуть,
Блакитне небо і поля...
Ми прийдемо, нехай нас ждуть.
Чи можна те забути ---
Наші поля, ліси, лани?
Де можна цю красу здобути?
Не тут, не в чужині!
Не проміняю ночі ті зоряні,
На скарби золоті, чужі.
Чи може серце все забути?
Ні, не пристану тут я до юрби!

МОЇ МАМІ

На землю упав тихий вечір. Ледве колише вітер листя дерев над Твоєю могилою. Трави шепочуть, квіти, схиливши голівки, кланяються Тобі. В шепоті чую слова мої: „Мамусю моя! Ти вже не ходиш по хаті, не світиш світла, не говориш. Там, де Ти ходила, ходять інші люди, а Твого сліду вже немає. Твої очі замкнені, їх замкнув Сильніший від нас і повів Тебе далеко, але я знаю, що добре Тобі там. Ти нікому кривди не зробила, була до всіх добра”.

Я, проте, у цей сумерк відчуваю Тебе. Ходиш Ти по хаті, кладеш свої ласкаві руки на мене, благословляєш мене.

Був морозний день. Сніг скрипів під ногами. Все було покрите білим покривалом. Тоді Тебе несли в домовині до Твоєї останньої хати. Ти була тиха й горда. Тебе відправляли свої і чужі. Ти лягла на чужині, оточена й своїми. Але Тобі все одно.

Коли заспівали востаннє „Вічная пам'ять” і готувались опустити Твою домовину в могилу, Ти усе була непорушна. Усі стали тоді на коліна, молились за Твою чисту, багато-страждальну душу. А в мене в цю мить застигло серце: забрали Тебе. Сльози покотились з очей, уста прошепотіли „хай земля чужа буде Тобі пером”. Я заплакала, заплакала.

Промайнули вже роки, багато їх минуло. Вже й я недалеко останньої хатини. Проте я все Тебе пам'ятаю. Ти усе стоїш перед моїми очима. Бачу себе, як стою на колінах у вечірніх сутінках коло хреста на Твоїй могилі. Стою й розмовляю з Тобою. Бачу Твої замкнені очі, зложені навхрест руки. Часами мені здається, — Ти ожила, простягла свої руки й тулила мене, кажучи: „Не плач, доню”.

Я вже далеко від того місця, де Ти лежиш. Ділять нас велика вода і земля. Проте я пам'ятаю Тебе, і ми близько від себе. Ти не самотня. День у день западають сутінки, спадає роса чиста, як Твоя душа, на Твою могилу. Світять зорі ясні, блискучі, як Твої очі, Мамо, чи їх можна забути? Вони — як ті зорі, що я їх бачу і в чужій землі.

Рік-річно приходить весна, зеленіють трави, розцвітають квіти, високо несеться пісня жайворонка. Але Ти все лежиш непорушна й горда. Часами прилетить пташка, сяде на Твій хрест. Чи, може, це Твоя душа злетіла подивитись на землю? Вечір весняний зближається, заходить сонце, сонно колишуться віти дерев; дрімають і засипають фіялки на Твоїй могилі. І Ти ціла сонна. Останнє проміння соняшне падає на Твою могилу, якби благословляючи її. Я згадую про це й вітаю Тебе:

— Мамо, на вічний спокій — сон Твій.

1946 РІК

Повір, що літа мої молоді
Не на квітах і рожах цвіли.
На плечах несла життєві тягарі,
А літа, як блискавки, пройшли.

А пізніше ще тяжче прийшлося
Змагатись в важкій боротьбі.
Нераз з очей сльози лились
На рідній могилі в чужій стороні.

Спокій я мала лиш в тії хвилини,
Коли приклякала в підніжжю хреста,
Тоді забувала важкії години,
Благословення просила в Христа.

Сили вертались і віра тверділа,
Що Бог не покине створіння своє,
Що дасть радість, про що
 так благала,
Лиш вірити треба, що лихо мине.

ДУМИ КРИЛАТІ

Думи мої, птиці крилаті!
Куди ви сьогодні беретесь летіти?
Чи у широкії степи простору,
Де відблиск від сонця яркий?
Чи в тихії води над Доном,
Де безжурно шумлять комиші?
А, може, сьогодні візьмете всі іншу дорогу собі,
Хоч також вона є далека,
Та блища все серцю мені?
Там повні пшениці лани,
В ній волошки та маки яркі.
Туди недалеко, до нас в Україну.
Чи хочете ще раз поглянуть на бахчі,
Де бокаті до сонця лежать кавуни?
Може, забратись у тінь винограду,
Помріяти про минулі дні?
А краще забратись до лісу,
Лягти під сосну. Ось, там на горбочку!
Дивитись високо, а там клаптик неба,
Та мрійно нестись ген, ген в далечінь.
О, думи мої, ви сьогодні недобрі,
Несетесь у бік — то в один, то в другий.
Нема для вас меж, нема і кордонів.
Дороги, куди ви ідете, нікому спинить.
Летіть же летіть, поки час для вас є,
Поки душа жива і горить.

ЩО Я ЛЮБЛЮ

Я люблю красу природи,
Тихий сад, в саду бузок,
Поле, ліс, також левади,
Повні квітами, красок.

Я люблю село родинне,
Рідний дім, повний тепла;
Все те миле, незабутнє
Там, де молодість пройшла.

І церковку свою милу,
Де любила дуже бути.
Та вже більше там не буду,
Бо кінчається мій путь.

ВЕЧІР

Вже вечір, на дворі сутеніє,
Сонце сховалось за гори, за Альпи,
Наоколо лиш ліс бовваніє,
Чорнії тіні уже залягли.

Люблю я у лісі тут бути,
Стояти, в смереку опершись;
Розмову їх дивну почути,
Про що таємничо шумлять.

Ось, глянула вгору, вже пізня година,
Пора вже вертатись до хати.
До хати... гірка усмішка лягла.
Барак твоя хата, це легко сказати.

Тоді ще міцніше тулюсь до смереки,
А сльози біжать вже з очей.
Прошу над собою у неї опіки,
Бо серця нема у людей.

ДЗВОНИ ДЗВОНЯТЬ

Чи чуєш, друже мій, як дзвони дзвонять,
Як весело гудуть вони?
В кожному селі є наша церква,
Вони там дзвонять, дзвонять нам.
Несеться відголос далеко,
Ой, далеко по землі!..
Весна тепер, весна в країні,
Усі садки в зеленім убранні.
А цвіти перші, ті весняні,
Дають красу і чар весні.
І небо ясне, таке тихе,
Що ось, здається, у ту мить
Христос зійде, зійде з небес,
Щоб нас усіх благословить.
А ти не чуєш?
Друже мій, ти маєш серце, маєш душу,
Поринь глибоко, ген глибоко,
У власну душу ти свою.
Там знайдеш, все почуєш —
Йі zobачиш те, що чую я.
Почуєш дзвін, могутній дзвін
На нашій Вільній Україні.

МИНУЛЕ

В моїм серці чую все голос,
Хоч він забутий давно.
Старається все пригадати
Минуле. Навіщо воно?..
Деколи тяжко, і заболить,
Хоч не так, як колись!
Як же спомин повстане на мить,
У серці співає й горить.

ВЕСНА

Вже і до нас весна прийшла.
Вікно відкрите у кімнаті.
На серце впала знов туга,
Минуле стала споминати.
І бачу я садок вишневий.
Цвітуть лілеї під вікном,
Вгорі пливуть хмаринки,
Цвітуть бузки, співають соловейки.
Згадала я далеку Батьківщину,
Де соловейко цілу ніч співав.
Серце разом з ним тужило,
А більш до серця не вертав.
Чи є я справді в Україні?
Чи тільки сон приснивсь мені?
Чомусь не можу те збагнути.
І так приємно на душі.

Під тягарем життя не падай,
Не трать і віри, гордо стій.
Будь певен, сонце нам засяє,
А все прожите стане ---- як у сні.

ЛІСОВА ЦАРІВНА

— Очерет мені був за колиску,
В болотах я родився і зріс.
Я люблю свою хату поліську,
Я люблю свій зажурений ліс.

проспівав Петро, сидячи у човні на озері, і міркував. — Як можна не любити такої краси? Подивіться на ліс, коли підносяться тумани, відкриваючи спершу сосни, смереки, берізки. Щораз вижче й вижче вгору, як завіса на сцені відкриває мальований краєвид. А тут правдивий. Ось відкрились столітні дуби й інші. Навколо очерет шумить, а прийде час — заголосить від диких качок. А квіти — водяні лілеї — стоять букетами на воді. Чи може людська рука таке уложити? Чи будуть такі принадливі на столі у вазонку? Ніколи не здобудуть такої краси, що тут серед водяних просторів. Сидиш і слухаєш: мушка забренчить, а то й комар над вухом заспіває, не раз і вкусить, бунька вийде. Там направо, на болоті походжують довгоногі бузьки. Підійме ногу, то опустить; ніби дримає — усе чекає, коли вийде жаба або ящірка. Тоді червоним носом клює, і пожива зникла. А то підносяться, розпускаючи широкі крила, і летять у село стати в гнізді на солом'яному даху, задерти голову догори та весело заклекотати своє кле-кле-кле... Хай як кузинка Віра не переконує, що нудне Полісся,

не проміняю його на міське життя. Та вона ще не признається тільки, а любить. Товаришка її Ольга — ця не любить, усе з погордою говорить про Полісся. А чого ж вона сюди приїздить? — перекинулись думки Петра в другий бік.

Подививсь на сонце.

— Ого, пізно. Треба йти, а то дядина Єва буде гніватись, час обіду. — З неохотою витягнув човна на беріг і пішов у бік села.

На краю села стояли забудовання вуйка Стефана. Був це старший пан, сивизна якому припрошила вже голову. Колись служив він у війську, потім був лісничим. Не так давно відкупив ті будинки і кавалок лісу від одного збанкротованого панка і тепер жив на Поліссі, яке любив. Господарював тут з жінкою на кавалку землі. Тета Єва молодша, тільки сиві нитки почали прикрашати її волосся, а правильні риси обличчя зраджували в ній колишню красуню. Любила свій затишний куточок. Мали доньку Віру, яка кінчала учительську семінарію. Віра любила життя міське. Підпадала під вплив товаришок, а найбільше Олі. Ця знов не дуже подобалась вуйкові і теті, відмовити ж не могли своїй доні в гостині товаришки. Селяни любили старого пана з панею, — були добрі, в потребі помагали їм. Петро, син покійного брата, зостався сиротою. Вуйко забрав його до себе на виховання чотирнадцятилітнім хлопцем. Хлопець полюбив Полісся, міг цілими годинами просиджувати на човні. То знов блукав по лісі зо стрільбою на плечах, яку дістав від вуйка ще минулого року, по скінченню дев'ятнадцяти років. Кінчав уже третій рік медицини в університеті. Мріяв по скінченню освіти осісти в цих краях і нести поміч лікарську селу. Вуйко ті-

шився, що племінник доброї вдачі, любить рідні сторони. Нераз говорили до доньки:

— Дивись, Віро, бери приклад з Петра. — А тітка Єва додавала:

— Хотіла б, абись дістала такого чоловіка.

Віра, уникаючи суперечки з родичами, усміхаючись відходила, а то й перечеила:

— Поліщучкою не буду, нехай Петро кохається у тих болотах і качках.

Петро, підходячи до хати, зауважив в домі ціле товариство на веранді, що збиралось сідати до столу. Тета заклопотано говорила:

— Знов Петро буде сам обідав!

— Певно, чимсь зацікавився, — додав вуйко.

— Про вовка розмова, а він тут, — промовила Віра, зобачивши його на алеї в садку.

— Де ти ходиш? — спитала кузинка.

— Певно, на човні сидить та бузьки рахує, — додала Оля, товаришка, що гостювала цього літа у них. — Воліє товариство їх, ніж наше, — дивлячись на Петра, докінчила вона.

— Може, — кинув зухвало Петро у бік дівчат, і, звертаючись до тети, проговорив, посміхаючись:

— Не гнівайтесь на мене, що може чекали. За п'ять хвилин буду при столі. — І подався в свою кімнату.

Обід пройшов мовчки. Дівчата не дивились у бік Петра. Петро нічого з того не робив. Олі недолюбливав, називав зарозумілою гускою. Була це панна з міста, любила бавитись, мріяла стати багатою, праці не любила. Користаючи з запрошення Віри, приїздила. Батьки не могли задоволити її бажань. Та й з чого? З тої платні, що брав на почті?! Мама запрацьована, двоє молодших дітей.

Оля висока, сиві очі, буйне бльонд волосся, якими дуже тішиться... Пересічна, як кожна інша. Кузинка Віра весела, з чорними очима, довгим волоссям, виглядала на підлітка, коли спускала коси. Як не було Олі, то нераз їздила з Петром на озеро, а то і до лісу, збирала ягоди, гриби. В присутності ж товаришки-гості помагала висміювати поліщуків. Петро тоді з обуренням говорив до вуйка:

— Виженіть цю панну, зіпсує Віру! — На таке пан Стефан, зітхаючи, говорив:

— Що ти вигадуєш, як можна? Щоб Віра розгнівалася?

По мовчанці Петро відзивався:

— Коли підемо підстрілити качку?

— Ще не зараз, Петре. Виведуться малі, підростуть, тоді можемо з пару до кухні принести. — Підімо зараз до лісу, оглянемо та визначимо кількість дерев на продаж, приходили купці, — перемінив тему розмови пан Стефан.

— З охотою, вуйку. Вже готовий, давно був у лісі.

— Ти все на озері та на озері перебуваєш, причарувало воно тебе, чи що? — сміючись говорив вуйко.

— Люблю його, це ж така краса. Треба бути бездушним, щоб не любити такого чуда природи, — відповів Петро.

Вдвох мужчини пішли до лісу. Пані Єва до своєї праці. Зістались дівчата самі. Подивились одна на одну. Оля низнула раменами і, позіхаючи, промовила:

— Що думаєш робити? Я піду кінчати книжку, дуже цікавий роман. Ти читала? — І, не чекаючи відповіді, пішла до вітальні. Сіла вигідно з книж-

кою в руках у фотелі. Все ж не взялась відразу до читання.

— Петро, однак, пристійний, — подумала. — Але він зовсім не цікавиться моїм товариством. Чого ж я сюди приїхала? У місті веселіше. Микола, Павло шукали мого товариства. Може, вернутись додому? Е, ні, тут спокійно, відпочну, а дома — і те зроби і те. Буду читати. — І Оля взялась до читання роману.

Віра зісталась сама. Було тужно. Мала велику охоту піти з кузином до лісу. Та соромно, щоб Оля не назвала поліщучкою. „Що робити?” — подумала і пішла до вітальні. Зобачивши Олю з книжкою, промовила:

— Ти все читаєш, ходи до городу. — Оля глянула на неї, незадоволення відбилось на лиці: перебила у самому цікавому місці читання. Перечачи, махнула рукою й промовила:

— Іди сама! — Віра повернулась і вийшла. Перший раз почувалась дуже самотньою. Стала в садку під деревом яблоні і розплакалась.

Петро з вуйком пройшли добрий кавалок лісу, позначивши кілька дерев на продаж.

— Вуйку, чи той лісник далі живе і працює у тебе? — спитав Петро. — Він зиму і літо живе у лісі?

— Ні, сину, на зимових три місяці переходить у село, мають там хатинку. Щоденно лише навідується до ліса. Як заходить потреба, то і заночує в лісничівці.

— Бувають крадіжі дерева? — цікавився племянник.

— Свої люди не рушають, бо знають, що як кому чогось треба, — продам, а то і так дам. З дальніх сіл іноді заглянуть. Не могу нарікати. Ста-

рий Гнат працює, відколи я тут є. А вже ось і лісничівка, — відповів вуйко.

Лісничівка стояла на полянці, коло неї город. Усе гарно зеленіло. Видно було, що любили господарство. Навіть квіти пишались під вікном.

— Тут як в казці, — гукнув Петро. — Невжеж це усе Гнат робить сам?

— Та ні, — відповів вуйко. — Гнат вже стара людина, колись зо мною служив у війську. Має внуку. Вона займається господаркою.

Підходячи до лісничівки, почули — загавкав песик, викотившись з-під воріт. Слідом за ним вибігла дівчина. Зобачивши з паном Стефаном молодого панича, засоромившись, стала. Пан Стефан відізвався перший.

— Що сталося, Ганусю? А ти виросла, з тебе красуня. Давно тебе бачив. Чи дідусь у хаті?

— Ні, — відповіло дівча, — пішли по лісі.

— Ми зачекаємо, — сказав пан Стефан, сідаючи на лавці під хатою. І докинув, — сідай, Петре.

— О!..

— Що ти так вдивляєшся в дівчину?

Петро охолонув і, сідаючи, проговорив:

— Та це ж лісова царівна. По таких закутках ховаються перлини.

— Га-га, — засміявся вуйко, — бачу в око впа-
ла тобі. Ходи, сідай, Ганусю.

Дівча несміливо підійшло.

— Це мій племінник, — сказав пан, показуючи на Петра.

У цей мент підійшов старий лісник, зо стрільбою на плечах. Побачивши здалека гостей, широко усміхався. Привітався, кажучи, що вибирався до них, а вони попередили його.

Пан Стефан розповів, як і чого зайшли, дав різні вказівки щодо купців, коли прийдуть, і пішов з Гнатом подивитися визначені поблизу до продажу дерева. Петро зістався з Ганусею один.

Була це дівчина яких шіснадцять років. Довге русаве волосся, заплетене в коси, уложені навколо голови, були завітчані квіткою. Правильні риси лица, з блакитними, як небо, очима. Це була справжня лісова царівна. Вишивана сорочка й спідниця у маки надавали їй вигляд квітки. Стояла несміливо, не знаючи, що робити.

— Сідай, чого стоїш? — промовив Петро, показуючи на лавку.

— Нічого, я постою. — І зробила пару кроків до лавки.

— Сідай же, сідай, — вдруге сказав.

Глянувши у вічі Петра, сіла на краечку.

— Ти любиш жити у лісі, не боїшся? — спитав.

— Певно, що люблю, — несміливо відповіла. — Боятись? тут пташки весело співають, квітки гарні ростуть, гриби, ягоди, — сміливіше вже сказала.

— Як колись прийду, ти покажеш мені усі чуда лісові? — запитав Петро.

— А чому ж ні? Покажу, — відповіла дівчина.

Тим часом прийшли вуйко з Гнатом. Зобачивши, що Ганя сидить з Петром, гукнув дід:

— Гей, дівко, курка в городі, а ти тарабари ведеш.

О, ей! — Вигукнула і побігла. А Гнат, підходячи промовив:

— Моя Ганя дика, у лісі вихована.

— Оповідала мені про лісові вигоди, обіцяла зазнайомити з лісом, навчити гриби й ягоди збирати, — відповів Петро.

І попрощавшись з Гнатом, відійшли додому.

Після відвідин у лісничівці, вертався Петро як зачарований, усе летів думками до Лісової царівни, як назвав Ганусю.

Порівнюючи в душі Ганусю з Олею, голосно сміявся. Чуючи нераз той сміх, Оля говорила до товаришки:

— Що це сталося з Петром?

Віра не давала жадної відповіді, бо і сама не знала.

Тим часом літо скоро промайнуло. Зближалась осінь. Молоді готувались до від'їзду до шкіл. Дівчата кінчали свою семінарію, а Петрові зіставало ще два роки до закінчення.

За кілька день перед своїм від'їздом пішов Петро до лісничівки. Ще здалека побачив Ганусю, що сиділа під деревом. Тихенько наспівуючи, щось вишивала. Став за деревом, дививсь на дівчину. На тлі зелені виглядала чудово. Коси мала спущені, червона георгінія, заткана у волосся, прикрашала голову. Не міг довго стояти. Десь узявся песик. Почувши чужу людину, почав гавкати у бік Петра. Гануся опустила шиття, піднесла очі. Виходячи з поза дерев, Петро привітав дівчину:

— Ось, прийшов, — промовив, сідаючи коло неї.

Хотіла встати, затримав. Тоді промовила:

— Дідуся немає, пішли по лісі.

— Нічого, з тобою посиджу, — відказав.

Був задоволений, що Гната не було.

— Знаєш, Ганусю, за три дні я поїду до міста. Прийшов попрощатись з тобою.

— Назавжди від'їжджаєте? — запитала.

— Ні, їду вчитись. Маю ще два роки до скін-

чення школи. А потім буду у цих сторонах працювати лікарем.

— Лікарем? — перепитала Гануся і подивилась зкоса на Петра.

— Так, учусь на лікаря, — підтвердив він.

— Ти була коли у місті, Ганусю?

— Була з дідусем два рази. Не люблю міста. Немає нічого кращого, як наш ліс.

— Я також не люблю міста, але школу мушу скінчити.

— Ви будете вчені, — зауважила дівчина.

— На друге літо навчу тебе читати, чи хотіла б вміти?

— Я читаю трохи, мене навчили дідусь. Вони були при війську й вміють добре читати і пишуть. Оповідать багато цікавого з давніх часів. Про козаків та всячину. — Скоро, захоплюючись оповідала Гануся.

— То ще краще, буду тобі цікаві книжки приносити, добре? — Дивлячись пильно у вічі, відповів Петро. На це Гануся спалахнула, відсунулась, глянула на сонце і зірвалася з лавки.

— Пізно, засиділась; скоро дідусь прийдуть, треба вечерю варити.

Встав і Петро.

— Відходиш? — запитав, любуючись зарожевілим обличчям дівчини.

— Авжеж.

— Зажди... будь здорова, будеш пам'ятати мене? — протягаючи до неї руку, спитав. — І додав:

— Я про тебе не забуду!

Гануся зніяковіла і, дивлячись на Петра, тихо промовила:

— Що я?.. Проста дівчина... Ви — панич, — вже зникаючи за дверми лісничівки, відповіла.

— Ти лісова царівна, — кинув Петро вздогін і, повернувшись, пішов додому.

*

Довго Гануся стояла коло вікна, дивлячись у слід Петра. Раз-по-раз верталась до слів, сказаних Петром. „Лісова царівна”. Подобався, але що ж — „він панич, а я проста дівчина”. Дідусь все казали далі триматися панів. „Чи сказати, що був панич? Ні, не скажу. Як довідаються, скажу, що забула”.

Почала розпалювати вогонь і взялась до готування вечері.

*

Від'їхав Петро до міста, з новою силою взявся до науки. Час скоро сходив. День по дню, як ті вказівки на годиннику пересуваються, так злітали дні і місяці. Зближались іспити. Віра з Олею готувались до закінчення школи. Кожний мав інші бажання. Віра мріяла про час, коли піде на самостійну працю. Тільки не хотіла забиратись у глухе поліське селе, хотіла бути ближче міста. Ольга сміялась. Віра питала:

— Чого ти хочеш, пощо вчишся?

— Вчусь, щоб дома не сидіти, піду заміж. Працювати серед поліщуків — це вже ні, ~~я відказувала Оля.~~ Як би так за багатого вийти, — вже в думці кінчала про себе цю відповідь. — Петро мені подобається, та що ж? Йому ще рік вчитись, але він воліє своє Полісся з буськами, а не мене. І я його не хочу, — виправдувалась вкінці перед собою.

Віра вчилась добре, мала надію скоро дістати працю по закінченню. Петро перейшов з відзначенням. Ще рік поза ним. Тішився, що скоро побачить свій улюблений ліс, озеро й лісову царівну. Прига-

дуючи її собі, Петро відчував тугу. Хотілось зобачити весняну квітку з блакитними очима. Не здавав собі справи, пощо має заколючувати спокій дівчині.

Та прийшла довгожданна весна. Зашумів очерет над озером, прилетіли довгоногі буськи, щоб знов походжати по болоті. Засверготало птаство в гущавинах ліса, затьохкав словейко на усі лади. Рай — та й годі. Приїхала Віра і Петро. Ольга зісталась у місті. На осінь Віра збирається до праці; Петро кінчати школу. Цього літа буде мав короткі вакації. Місяць перед наукою мусить відбути практику. Не тратив часу, перш усього пійшов до озера. Стягнув човен, почав веслувати. Приглядався усім куточкам, чи не зайшла яка зміна з минулого року. Наступною його прогулянкою був ліс.

Йдучи знайомою стежкою, почув щось зашаруділо в гущавині. Став. Може заяць? — подумав. Приглядаючись, був приємно здивований, побачивши на пеньку Ганусю з весняними квітами в руках. Плела вінка, наспівуючи веснянку. Став коло неї. Від несподіванки квіти випали їй з рук. Зачервонілась, як півонія, схопилась. Одну хвилину тривала мовчанка. Наступної, Петро, простягаючи руки, вхопив дівчину ~~і притискаючи до себе~~ проговорив:

--- Царівно моя! Тужив за тобою! А ти пам'ятала за мене?

Гануся відштовхнула Петра й блідими устами промовила:

-- Що робите, паничу? Zobачив би дідусь, вигнали б. Нащо я вам?! --- з докором докінчила.

Хотіла відійти. Петро вхопив за руку і не пустив.

— Добре, відійду, але скажи тільки, що тобі не любий.

Гануся мовчала. Серце неспокійно товклося. Боротьба в душі відбилась на обличчю. Нарешті, виставившись, піднесла голову і, вдивляючись у його очі, відказала:

— Питаєте, скажу: хоч би ^і були мені любі, більш не приходьте сюди. Ви — панич, скінчите свої школи та й поїдете собі, побавившись зо мною.

Петро був заскочений такою відповіддю, боячись втратити дівчину. І, як блискавиця, прошила його ця думка-відповідь.

— Ганусю, лісова царівно, люблю тебе. Піду у світ, то з тобою. Погодишся хіба?

— Як то? — не розуміючи, запитала дівчина.

— Скінчу школу, буду лікарем у цих краях, а ти будеш моєю дружиною.

Допитливо глянула в очі Петра, злагідніла й промовила поволі:

— Ви хочете женитись зо мною?!

— Так, моя лісова царівно, — стараючись вдру-
ге пригорнути Ганусю, — відповів Петро. Гануся звільнилась.

— Коли прийдеш зобачитись, завтра?

— Ні, як хочите, щоб з вами бачилась, прий-
діть до хати, скажіть усе дідусяві, тоді буде добре, — і, вхопивши свої квіти, зникла за деревами.

Петро розгублений пішов додому.

*

Гануся не раз думала про Петра. Подобався їй, такі добрі очі має. Як узяв в обійми, мало не зомліла. Так гарно називає, „Лісова царівна“, сказав: любить — чи це можливе? Дідусь усе перестерігали перед залицанням панів. Була в розпуці, стра-

тила спокій. Дід Гнат, поглядаючи на внуку, думав: „Змінилась моя дівка, змарніла, чи не закохалась? Але в кого?“ — Не міг узяти до голови, щоб мало це який зв'язок із Петром.

Одного разу, сидючи на призьбі, Гануся спитала діда:

— Скажіть мені, чи може бути так, щоб панич оженився з простою дівчиною? — Гнат подивився і відповів:

— Що тобі верзеться, що таке питаєш?!

— Ви мені колись згадували, що пани ніколи не женяться з простою дівчиною.

— Бо так воно є, — докінчив почату думку і вів далі. — За моєї пам'яті знав одного панича, що взяв за жінку просту дівчину.

— І що, добре жили, любив її? — з поспіхом запитала дівчина.

— Подібно, що добре. Але чого така цікава? — нерозуміючи, здивовано подивився на внуку.

— Нічого, так, — відповіла Гануся, і більше нічого не питала діда.

— А чи дідусь дозволять? — зі страхом, думала дівчина.

Кожного дня очікувала Петра. Строїлась у чисту вишивану сорочку. Стоячи перед дзеркалом, прикладала квіти до волосся, приглядаючись, у якій гарніше. То синю, то червону, а то і білу застромлювала. Так минуло кілька днів, не йшов. Вже втратила надію.

Прарду дідуньо кажуть, що пани тільки бавляться, — з жалем думала.

Боляче і гірко стало на душі, дуже гірко. Аж одного поранку, сидючи у хаті, почула гавкання песьика. Глянула у вікно й задрижала. Побачила, що йде Петро.

По розмові з Ганусею, Петро, повернувшись додому, кілька день ніде не виходив. Дивувались вуйко і дядина, а Віра ще додавала:

— Що це з Петром?

Нераз зо сходом сонця зникав з хати.

— Може, хворий, --- здогадувалась тета. — Ти б поговорив з ним, --- зверталась до чоловіка.

— Запитаю, — відповів вуйко Стефан.

Другого дня, коли Петро вийшов на веранду, пан Стефан тут звернувся до нього:

-- Петре, що є з тобою? Може, ти хворий?

— Дякую. Не турбуйтеся, я здоровий, трохи втомлений, відпочиваю, --- відповів.

Пан Стефан відчув, що не була це щира відповідь. Та хлопець дорослий, має свої клопоти. Нема як силою вдертись у душу. І пішов передати жінці наслідки розмови.

Петро дійсно був у клопоті. Здивований, заскочений був відповіддю Ганусі. „Мудра дівчина“, — думав. Поступовання і відповідь ще більше піднесло її в його очах.

— Як же маю зробити? Відійти, відмовитись? Сміятись буде, „злякався“, — скаже Відмовитись від „Лісової царівни“, а думаю цілий час про неї. — Розважав у думках Петро та знов і знов ставив собі нові питання.

— Що будуть говорити вуйко і тета? А Віра, Ольга, знизуватимуть плечима, сміятимуться. Але ж не вони, а я буду жити. — Такі думки переходили в голову. Проте рішення жадного не прийняв.

Тим часом минуло кілька день, тягнуло до лісу, у лісничівку. Бачив з блакитними, як небо очима, завітчану дівчину. Чув запах лісу, квітів у її

косах. Тужив, дрижав на одну думку, що може загубити її.

— Ні, не пущу, буде моя, — постановив. Тоді заспокоївся і повеселішав.

— Піду, скажу дідові, а через рік скінчу університет, поберемось. Тільки ще вуйко і дядина не будуть знати.

І другого дня, після свого рішення, пішов до лісничівки поговорити з Гнатом.

Підходячи, побачив старого під хатою на призьбі, щось майстрував.

— Добрий день! — привітався Петро.

— А, то ви, паничу! Сідайте коло старого — згадали діда. Що чувати коло вас, чи усі здорові?

— Дякую, добре, — відповів Петро, шукаючи очима Ганусю.

Настала хвилина мовчанки. Петро не знав, як розпочати розмову. Перед тим йому здавалось легко, тепер бачив, що дуже трудно. Врешті Петро промовив, дивлячись на старого:

— Цього року не буду тут ціле літо; маю місячну практичну науку. Ще один рік науки, а там і праця. Буду на Поліссі працювати.

Дід був задуманий, згодом промовив:

— Діло добре, люди скрізь однакові, і тут потребують лікарської помочі. Тільки шкода, що не будете ціле літо в нас, — і замовк.

— Знаєте, дідусю, що маю вам сказати?..

— Слухаю, — відповів Гнат, скидаючи очима на Петра.

— Абись ви заховали і допильнували для мене свою Ганусю. Скінчу школу, Ганусю хочу мати за дружину.

Гнат, дивлячись на нього, відповів:

— Що ви, паничу?! За рік забудете, і в голові не зістанеться. Вона проста дівчина. Та що вам вуйко скаже, чи вони знають? — запитав старий.

— Ні, вуйко поки не знає. Але не він буде жити, а я.

— Звісно, що так, — вставив дід.

— Люблю Ганусю і женюсь з нею.

Рішучість чулась в його голосі, очі світилися якимсь дивним блиском. Гнат відчув це і вже не перечив.

— Ви спотикались з Ганною? Говорили їй про це? — спитав.

— Пізнав Ганусю тоді, як з вуйком приходив, а ще раз випадково стрінув. Говорив, на жаль, не дала мені відповіді, післала до вас.

Дід посміхнувся. „Зрозуміла мене”, — подумав. Тепер пригадав і зрозумів питання Ганусі, чому так розпитувала його.

— Це гарно, що прийшли до мене та не сходились потайку, більше можу вірити вашим словам. Але що буде за рік, не можемо знати; може, й самі відцураєтесь усього. Запевнюю: Ганнуса буде дома рік, ще замолода, — промовив дід і замовк.

— Дякую і за те, — сказав Петро.

— Ходім до хати, певно, є там Ганнуса, — проговорив Гнат, встаючи. За ним встав і Петро.

Входячи до лісничівки, застали її, що сиділа на лавці. Побачивши гостя, зірвалась, не знала де очі подіти. Відала, що дідусь вже усе знає. Побачивши ж радісне лице Петра й усміх діда, віддихнула з полегшою.

— Заховалась моя лісова царівна, — сказав Петро.

— Ну, дівко, просватав тебе, але мусиш рік часу чекати ще, — проговорив дід.

— Знаю, — відказала.

Сиділи довгий час, розмовляючи про різні справи; нахопився вечір. Петро встав.

— Мушу йти, два тижні зістались мені часу бути з вами. Дозвольте пару разів заглянути ще до вас.

Гнат дав згоду, відпроваджуючи Петра кусень дороги.

Минув ще рік часу.

Віра працює недалеко і задоволена. Переписується з товаришками, ділячись вражіннями. Від Ольги немає жадної вістки. Подібно, давали їй працю десь далеко на селі, відмовилась. Одного дня — дістала вістку, що Ольга виїхала в незнаному напрямку, чи сама? — не відомо. Петро кінчив університет і призначений до лікарні в найближчому містечку. Сердечно усі привітали його, коли приїхав додому по державних лікарських іспитах. Сидячи на веранді, тета жартувала.

— Петре, тепер зістало тобі найти дівчину і женитись.

Петро посміхнувся.

— Прийде час, женюсь.

По кількаденному відпочинку поспішив привітати лісову царівну. Увійшовши в лісничівку, застав Ганусю саму. Простягаючи до неї руки, проговорив:

— Царівно моя, тужила? Скажи. — І притискаючи до грудей, запитав:

— Любиш? Змарніла ти!

— Люблю, гадала, що не вернетесь.

— Бачиш: не забув і скоро заберу свою лісову царівну. Прошу вже не говорити мені ви.

Гануся засоромилась. Нераз вона в думках називала Петра скороченим іменем, а також сумувала, бо думала, що забув, не любить, не вернеться.

Увійшов Гнат. Зобачивши Петра, весело гукув:

— То ви вже є? — Сердечно привітались.

— Дякую вам за мою царівну.

Гнат всміхався, був задоволений, що Петро не забув і дотримав слова. Бачив, що внука тужила, схудла, але нічого вже не казав.

Довго того дня втрьох сиділи, розмовляючи. Потім Петро сказав, що їде до міста свого призначення; полагоди́ть справи, улаштується, а тоді візьмуть шлюб.

Коли Петро усе полагодив, приступив до сповнення свого останнього заміру. Гарного, тихого вечора, коли запах метіюли й інших квітів наповнював пахощами повітря, а далі за садком розлягалось квакання жабів, — він, сидячи на веранді за вечерею, звернувся до своїх наречених батьків з словами:

— Все вже полагодив, за місяць часу почну працю в лікарні. А в міжчасі женюсь.

— Женишся? — вигукнула Віра. — Нічого не говорив нам.

— Та зачекай, — затримала Віру тітка.

— В добрий час, — проговорив, усміхаючись вуйко.

— Ще не познайомив нас з нею! — вирвалось у Віри.

— Ви знаєте її всі, Ганнуся з лісничівки.

Пан Стефан переглянувся з дружиною. Віра відкрила широко очі. Жадні слова нікому не зірвались з уст. А по довшій паузі вуйко промовив:

— Ти жартуєш?

— Ні, вуйку, говорю серйозно. Це моє рішення, а всі доводи проти — для мене зайві. Ніщо і ніхто не змінить цього рішення.

Побачили, що Петро не жартує. Мовчали. Тільки тета відізналась:

— Абись потім не жалував свого кроку.

А ще по хвилевій мовчанці відізнався вуйко:

— Що ж, ти дорослий, знаєш, що робиш. Ганнуся гарна дівчина. Діда знаю давно, вірю, внуку виховав гарно. Можу тобі тільки побажати щастя!

ЗМІСТ:

Як губилось минуле ..	5
Волинь	.. 46
Чи то баляда?	.. 52
Кордонів не мусить бути... ..	.. 53
Гомін Полісся ..	.. 55
Тернистий шлях	.. 56
Чи можна забути? ..	.. 66
Моїй Мамі ..	.. 67
1946 рік	.. 69
Думи крилаті	70
Що я люблю	71
Вечір	 72
Дзвони дзвонять	 73
Минуле	 74
Весна	 75
**	76
Лісова царівна ..	77